

І С Т И Н И

КОНФУЦІЙ

ВИСЛОВИ

І С Т И Н И

КОНФУЦІЙ

ВИСЛОВИ

Харків
«ФОЛІО»
2018

УДК 821.581
К65

Серія «Істини» заснована у 2017 році

Переклад українською

Художник-оформлювач

О. А. Гугалова

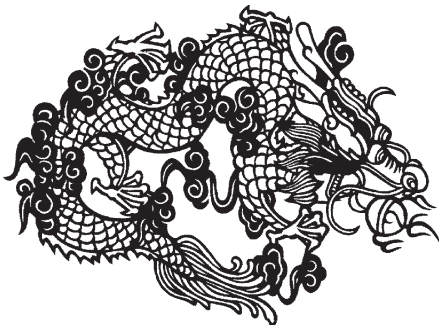
ISBN 978-966-03-7836-0

(Істини)

ISBN 978-966-03-8193-3

© О. А. Гугалова, художнє
оформлення, 2018

© Видавництво «Фоліо», марка серії,
2017

ГЛАВА 1

Навчатися

1

Учитель казав:

— Хіба не радісно навчатися й усякий час добиватися досконалості? І хіба не приємно, коли друзі приходять іздалеку? Чи не той муж чеснотливий, хто не досадує, що невідомий людям?

2

Учитель Ю сказав:

— Нечасто буває, щоб чоловік, повний синівської шаноби й послуху старшим, лю-

бив би досаждати правителю. І не бувало зовсім, щоби той, хто не любить досаждати правителю, мав би схильність до заколоту. Чеснотливий муж турбується про корінь; коли закладено корінь, то народжується й шлях, синівська шаноба і послух старшим — хіба не в них коріниться людяність?

3

Учитель сказав:

— Людяність рідко поєднується з гарними речами й лестивим виразом обличчя.

4

Учитель Цзен сказав:

— Я на день тричі себе питаю: чи сумлінно я трудився для людей? Чи зберіг щирість у спілкуванні з друзями? Чи повторював те, чого мене навчали?

5

Учитель сказав:

— Правлячи уділом, здатним виставити тисячу бойових повозок, слід бути ретельним у справах, правдивим, любити людей,

заощаджувати кошти й спонукати народ працювати у відповідності до пори року.

6

Учитель сказав:

— Удома молодші шанують батьків, а деінде слухняні зі старшими, обережні й правдиві, повні любові до всіх та близькі з тими, в кому є людяність. Якщо при цьому стає сил, то стримлять надбати ученість.

7

Цзися сказав:

— Якщо хто замість чуттєвості вибирає добро, здатен до знемоги служити батькові й матері, на службі державцеві може жертвувати собою й звертається до друзів із правдивим словом, то нехай би казали, що він неук, я неодмінно назву його ученим.

8

Учитель сказав:

— Якщо чеснотливий муж не має суворості, в ньому нема переконливості й він непевен у навчанні. Головне — будь чесний і правди-

вий, не води дружби з тими, хто тобі не рівня,
і не бійся виправляти свої помилки.

9

Учитель Цзен сказав:

— Якщо шануватимуть мертвих, пам'ятимуть предків, то в народі знов запанує чеснота.

10

Цзицинь спитав Цзигуна:

— Хоч би в якій країні був Учитель, він завжди знає про справи її правління. Він сам шукає ці відомості чи йому їх дають?

Цзигун відповів:

— Учитель дістає їх завдяки тому, що ласкавий, добрий, чемний, ощадливий і поступливий. Чи не вирізняється він у тому, як їх шукає, від інших людей?

11

Учитель сказав:

— Хто вдивляється в прагнення свого батька, коли він живий, а після його смерті — в те, як він чинив, і не міняє його шля-

ху протягом трьох років, можна сказати, що шанує той батьків.

12

Учитель Ю сказав:

— З призначень ритуалу найцінніша гармонія. Вона робить прекрасною путь стародавніх царів, а їх наслідують у малому й великому. Та проте і гармонія буває до речі не завжди. Якщо знають саму гармонію, не беручи її в рамки ритуалу, вона не може перетворитися на життя.

13

Учитель Ю сказав:

— Якщо, будучи щирим, близький до справедливості, обіцяння зможе виконати. Якщо шанує відповідно до ритуалу, то уникне сорому й неслави. Якщо твоя підпора той, хто насправді тобі близький, то можеш йому підкоритись.

14

Учитель сказав:

— Якщо чесотливий муж не думає під час трапези про насичення свого шлунка, не

прагне, живучи вдома, затишку, проявляє запопадливість у ділі, обережно говорить і виправляється, зближаючись із тими, у кого є путь, то можна сказати, що він любить ученість.

15

Цзигун спитав:

— Як ви оцінюєте той випадок, коли людина у злиднях ні перед ким не плазує, а забагатівши — не зазнається?

Учитель відповів:

— Це непогано, та не так добре, як те, коли людина у злиднях відчуває радість, а забагатівши, схиляється до ритуалу.

Цзигун знову спитав:

— В Піснях є рядки:

*Він мов гранована різьба,
Шліфована й гладенька.*

Чи не про цього ви казали?

— Так, Ци, — відповів Учитель, — відсьогодні з тобою можна говорити про Пісні: тобі скажеш що-небудь, а ти вже знаєш, що за цим слідом.

Учитель сказав:

— Не журися, що люди не знають тебе,
та журися, що ти не знаєш людей.

ГЛАВА 2

Правитель

1

Учитель сказав:

— Правитель, що покладається на чесноту, немовби північна Полярна зоря, що за-
вмерла на своєму місці серед сонму сузір'їв,
що обертаються навколо неї.

2

Учитель казав:

— Три сотні Пісень варті одного рядка,
який каже: «Його думка не ухиляється».

3

Учитель сказав:

— Якщо правити за допомогою закону, га-
мувати караючи, то народ побережеться, але
не знатиме сорому. Якщо правити, маючи на
думці чесноту, порядкувати за ритуалом, народ
не тільки засоромиться, але й виявить покору.

Учитель сказав:

— П'ятнадцяти років я відчув бажання навчатись; у тридцять років я ствердився; дійшовши сорока, звільнився від сумнівів; у п'ятдесят пізнав веління Неба; у шістдесят мій слух став проникливим; з сімдесяти років я йду за бажаннями серця, дотримуючись міри.

Милосердний зі Старших спитав про те, що таке синівська шаноба.

Учитель відповів:

— Це те, коли не порушують ритуалів.

Пізніше Фань Чі віз Учителя, і той сказав:

— Старший Сунь спитав мене про те, що таке синівська шаноба, і я відповів: «Це те, коли не порушують ритуалів».

— Що це значить? — спитав Фань Чі.

Учитель відповів:

— Служи батькам за ритуалом, помруть — поховай за ритуалом і шануй їх жертвами за ритуалом.

6

Войовничий зі Старших спитав про те, що таке синівська шаноба.

Учитель відповів:

— Це те, коли батька й матір лише одне й тривожить — як би син не занедужав.

7

Цзию спитав про те, що таке синівська шаноба.

Учитель відповів:

— Нині синівська шаноба зводиться лише до утримання батьків. Але ж утримують і тварин. У чому буде тут відмінність, якщо не проявляти самої шаноби?

8

Цзися спитав про те, що таке синівська шаноба.

Учитель відповів:

— Вираз обличчя — ось у чім її складність. А коли з'являється якесь діло і молодші беруться до нього, а з'являться вино, їжа — і ними частують переродженого, то хіба в цьому полягає синівська шаноба?

9

Учитель сказав:

— Я весь день бесідував із Хуеєм; він виявляв таку повну згоду зі мною, що здавався дурним. Та, судячи з того, який він у себе вдома, у ньому є здатність розуміти. Хуей — недурна людина.

10

Учитель сказав:

— Де ховатись людині?
 Де ховатись людині,
 Якщо бачити, як вона чинить,
 Глядіти на те, що вона наслідує,
 І знати, що її задовольняє?

11

Учитель казав:

— Хто осягає нове, плекаючи старе,
 Той може бути учителем.

12

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж не інструмент.

13

Цзигун спитав про те, яким має бути чеснотливий муж.

Учитель відповів:

— Він спершу бачить у слові діло, а потім — чинить за сказаним.

14

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж співчутливий, але без упередженості.

Мала людина упереджена, але без співчутливості.

15

Учитель казав:

— Марне навчання без думки,
Небезпечні думки без навчання.

16

Учитель сказав:

— Захопленість чужими судженнями приносить тільки шкоду.

17

Учитель сказав:

— Ю! Чи навчити тебе, що таке знання?
Вважай знанням те, що знаєш, і вважай
незнанням незнання. Це і є знання.

18

Цзичжан учився, щоб добитись заплати,
і Учитель йому сказав:

— Більше слухай, оминаючи все неясне,
обережно говори про решту — рідше винуватимуть.
Більше спостерігай і сторонись небезпеки,
обережно дій в решті — рідше каятимешся.
Якщо рідко винуватять за слова і рідко каєшся
у своїх учинках, у цьому і знайдеш заплату.

19

Князь Скорботної Пам'яті спитав:

— Як упокорити народ?

Конфуцій відповів:

— Якщо піднести й поставити чесних над
безчесними, то народ упокориться. Якщо під-
носити безчесних, ставлячи їх над чесними,
то народ не скориться.

20

Доброчинний із Молодших спитав про те, як добитися, щоб народ був шанобливий, вірний і натхненний.

Учитель відповів:

— Будь із ним серйозним, і він почне шанувати; виконуй обов'язок сина і батька, — і він буде вірний, піднеси здібних, напучуй неумілих, — і він надихнеться.

21

Хтось запитав Конфуція:

— Чому ви не берете участі в керуванні державою?

Учитель відповів:

— У Книзі сказано: «Яка твоя пошана до батьків? Ти шануєш їх, ставишся з любов'ю до братів і проявляєш усе це у справах правління». Це і є управління державою. То навіщо для участі в ньому ставати на службу?

22

Учитель казав:

— Людині й не бути правдивою? Не відаю, чи можливе таке. Якщо в малої чи ве-

ликої повозки не скріплені голоблі з попере-
рчиною, хіба на них якась їзда можлива?

23

Цзичжан спитав, чи можна дізнатися, що
буде через десять поколінь.

Учитель відповів:

— Дім Інъ стояв на підставах обрядів до-
му Ся,

Що зберіг із них і додав, можна знати;

Дім Чжоу спирався на обряди Інъ,

Що зберіг із них і додав, можна знати;

І про тих, хто, можливо, йтиме слідом
за Чжоу,

Нехай і за сотню поколінь, можна знати.

24

Учитель казав:

— Жертвопринесення чужому духові ма-
ють у собі лестощі.

Бездіяльність у мить, коли є можливість
вчинити справедливо, означає боягузтво.

ГЛАВА 3

Вісьмома рядами

1

Конфуцій казав про Молодшого, в якого «вісьмома рядами танцюють при дворі»:

— Якщо це можна витерпіти, то що ж витерпіти не можна?

2

Три родини прибирали жертвне приладдя під звуки гімну «Лад».

Учитель про це сказав:

*Співдіють у храмі князі,
Син Неба прекрасно-суворий.*

— Хіба ці слова до речі про діла трьох родин?

3

Учитель казав:

— Навіщо ритуали, якщо, будучи людиною, не проявляє людяності? Навіщо й му-

зика, якщо, будучи людиною, не проявляє людяності?

4

Лінь Фан спитав про те, що головне в ритуалі.

Учитель відповів:

— Як багато важить твоє питання! Під час виконання ритуалу ощадливість краща за марнотратність; на похоронах почуття скорботи краще за ретельність.

5

Учитель сказав:

— У варварів при державцеві гірше, ніж у китайських землях без нього.

6

Молодший приносив жертви горі Великій, і Вчитель спитав Жань Ю:

— Ти не міг його утримати?

— Не міг, — відповів Жань Ю.

Учитель сказав:

— Шкода! Невже скажеш, що гора Велика менш розбірлива, аніж Лінь Фан?

7

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж ні в чім не змагається, але якщо змушений, то хіба що в стрільбі з лука; він заходить до залу, вітаючи й поступаючись; вийшовши звідти, п'є вино. Він не полишає чесноти, навіть змагаючись.

8

Цзися спитав:

— Що означають рядки:

*Сміється і чарує ямкою на щічці,
Очей прекрасних ясний погляд,
Білість лиця здається кольоровим візерунком.*

— Вторинне те, коли розмальовують біле, — відповів Учитель.

— І ритуал вторинний? — зауважив Цзися.

Учитель сказав:

— Хто мене розуміє, то це ти!

Тепер із тобою можна говорити про Пісні.

9

Учитель казав:

— Я міг би розповісти про ритуал Ся, та у Ци бракує свідчень; я міг би розповісти про ритуал Інь, та в Сун бракує свідчень. Усе через те, що не вистачає записів і тямущих людей. А якби вистачало, я міг би підтвердити свої слова.

10

Учитель сказав:

— Під час царського жертвопринесення я не хочу дивитись на те, що там робиться, з моменту наливання вина.

11

Хтось запитав про сенс царського жертвопринесення.

Учитель відповів:

— Про нього не відаю, а хто відав би, той управляв би Піднебесною так, ніби вона була б тут.

І вказав при цьому на свою долоню.

12

Учитель ніби зрів тих, кому приносив жертви. І ніби зрів духів, приносячи їм жертви. Він казав:

— Якщо сам не беру участі в жертвопринесенні, то для мене його наче й не було.

13

Вансунь Цзя спитав:

— Що означають слова: «Догоджати корисніше перед вогнищем, ніж перед південно-західним кутом»?

— Неправильно сказано, — відповів Учитель. — Хто завинить перед Небом, тому не буде кому молитися.

14

Учитель сказав:

— Дім Чжоу мав приклад двох попередніх царювань, тому він видається освіченістю. Я слідую за Чжоу.

15

Увійшовши до Великого храму, Учитель питав про все, що там відбувалось.

Хтось зауважив:

— І хто це вважає, що син цзоусца знає ритуали? Увійшовши до Великого храму, він питав про все, що там відбувалось.

Учитель, почувши це, відповів:

— Саме в цьому й полягає ритуал.

16

Учитель сказав:

— Суть стрільби з лука полягає не в тому, щоби протнути мішень, адже люди різняться силою.

У цьому полягає путь пращурів.

17

Цзигун бажав, щоб під час оголошення першого числа припинили офірувати барана.

Учитель заперечив:

— Тобі, Ци, шкода цього барана,
А мені шкода цього ритуалу.

18

Учитель сказав:

— Якщо служити державцю, чітко додержуючись ритуалу, люди бачать у цьому лестощі.

19

Князь Твердий спитав про те, як державець керує підданцями, а підданці служать державцеві. Конфуцій відповів:

— Державець керує підданцями, додержуючись ритуалу; підданці чесно служать йому.

20

Учитель сказав:

— «Крики чайок» у міру веселять і засмучують, не вражаючи душу.

21

Князь Скорботної Пам'яті спитав Цзай Во про Вівтар Землі. Цзай Во відповів:

— Володар Ся використовував сосну, в іньца уживали кипарис, а чжоусець вибрав каштан, щоб народ дрижав від остраху.

Учитель, почувши це, сказав:

— Здійсненого не пояснюють,
За те, що зроблено, не докоряють
І в тому, що було, не винуватять.

Учитель сказав:

— Гуань Чжун був не дуже й здібний.

Хтось запитав:

— А чи не був він ощадливий?

Учитель заперечив:

— Як міг він бути ощадливим, маючи вежу «Три повернення» й не дозволяючи суміщати посади?

— Та чи не був тоді він знавцем ритуалу?

— У володаря перед входом були встановлені щити, Гуань поставив у себе такі самі; у володаря до зустрічей із іншими державцями був постамент для перекинутих чаш для вина, Гуань мав такий самий постамент. Якщо Гуань знає ритуали, то хто тоді їх не знає? — була відповідь.

Бесідуючи про музику зі старшим музикою з уділа Лу, Учитель сказав:

— А музику, її знати можна! Спершу виконують — нібито злита, грають далі, ніби без домішок, нібито світла і нібито не переривається наприкінці.

24

Хранитель рубежів із І, прохаючи про зустріч, казав:

— Мені вдавалось досі зустрічатися з кожним чеснотливим мужем, який приходив сюди.

Учні його представили.

А вийшовши, він сказав:

— Навіщо вам турбуватися про те, що все втрачено? Уже давно Путі нема в Піднебесній, і Небо скоро зробить Учителя дзвоном.

25

Учитель казав про музику «Весняну»: в ній усе прекрасно і все гарне; і казав про музику «Войовничу»: в ній усе прекрасно, але гарне не все.

26

Учитель запитав:

— Як мені дивитись на того, хто проявляє нетерплячість, будучи правителем, не почуває захвату, виконуючи ритуал, і не тужить під час трауру?

ГЛАВА 4

Там, де людяність

1

Учитель сказав:

— Прекрасно там, де людяність. Як може розумна людина, маючи вибір, у її краях не поселитися?

2

Учитель сказав:

— Позбавлений людяності не може довго залишатися в злиднях, не може всякчас мати добробут. Хто справді людина, для того людяність — насолода, а мудрому вона приносить користь.

3

Учитель казав:

— Лише той, хто насправді людяний, уміє і любити людей, і гидувати ними.

4

Учитель казав:

— Спрямованість до людяності звільняє від усього поганого.

5

Учитель сказав:

— Шляхетність і багатство — це те, чого люди прагнуть; якщо вони надбані нечесно, чеснотливий муж від них відмовляється. Бідність і приниженість — це те, що людям неприємно. Якщо вони незаслужені, чеснотливий муж ними не гидує. Як може чеснотливий муж придбати ім'я, якщо відкине людяність? Чеснотливий муж не розстається з людяністю навіть на час трапези. Він неодмінно з нею, коли поспішає, і неодмінно з нею, коли перебуває в небезпеці.

6

Учитель сказав:

— Мені не траплявся ще той, кому приємна людяність і огидна нелюдність. Кому приємна людяність, того не перевершити.

А кому огидна нелюдянність, той проявляє людяність і уникає зустрічі з усім нелюдяним. Чи буде хто-небудь здатен протягом усього дня старатися бути людяним? Мені не траплялися люди, яким бракувало б для цього їхніх сил. Може, і є такі люди, але я їх не зустрічав.

7

Учитель сказав:

— Кожен помиляється залежно від своєї схильності. Вдивися в помилки людини — і пізнаєш міру її людяності.

8

Учитель казав:

— Хто вранці чує про путь, той може ввечері й померти спокійно.

9

Учитель сказав:

— Хто ступає на путь, але соромиться, що погано їсть і вдягається, із тим і говорити не варто.

10

Учитель сказав:

— У справах під Небесами чеснотливий муж нічого не шкодує і не нехтує, але чинить так, як справедливо.

11

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж прагне доброчесності,
Мала людина сумує за своєю землею;
Чеснотливий муж воліє бути покараним,
Мала людина сподівається на милість.

12

Учитель сказав:

— Коли зважають лише на зиск, то множать лють.

13

Учитель казав:

— Які можуть бути труднощі, коли здатні правити державою відповідно до ритуальних правил поступливості? Нащо потрібен ритуал,

коли не здатні правити державою відповідно до ритуальних правил поступливості?

14

Учитель сказав:

— Не журися, що тобі нема місця,
А журися через свою недосконалість;
Не журися, що тебе ніхто не знає,
Та прагни того, щоб зажити слави.

15

Учитель сказав:

— Шень! Кризь мою путь іде одне.

Учитель Цзен із ним погодився.

Коли він вийшов, учні спитали:

— Що це значить?

Учитель Цзен відповів:

— У путі Вчителя саме лише глибоке співчуття.

16

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж осягає справедливість.

Мала людина осягає вигоду.

17

Учитель сказав:

— Зустрівши гідну людину, намагайтеся зрівнятися з нею; зустрівши негідну, заглиблюйтесь у себе.

18

Учитель сказав:

— Служачи батькові й матері,
Їх направляй якнайм'якше;
А бачиш, що не слухають,
Їх шануй, їм не супереч;
А турбуватимуть, ти не ремствуй.

19

Учитель казав:

— За життя батька та матері
Далеко від них не виїжджай,
А поїдеш, будь на одному місці.

20

Учитель сказав:

— Хто не міняє ба́тьків шлях три роки після його смерті, можна сказати, що шанує той батьків.

21

Учитель сказав:

— Не можна не пам'ятати про вік батька та матері; для сина в цьому одразу і радість, і тривога.

22

Учитель сказав:

— Предки воліли промовчати,
Соромлячись, що можуть не вчинити за словом.

23

Учитель сказав:

— У стриманої людини менше промахів.

24

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж намагається говорити невигажливо, але діяти вправно.

25

Учитель сказав:

— Доброчесність не буває сама, у неї неодмінно є сусіди.

Цзию сказав:
— Наполегливий ти з правителем —
І ось уже тебе зганьбили;
Наполегливий ти з друзями —
І дружби тієї уже нема.

ГЛАВА 5

Гуньє Чан

1

Учитель сказав про Гуньє Чана:

— Оце хороший наречений. Він, щоправда, був у в'язниці, але це не його вина.

І віддав йому за дружину свою дочку.

2

Учитель озвався про Нань Жуня:

— Їм не нехтують, коли у країни є путь; він уникає покарання, коли у неї немає путі.

І віддав йому за дружину дочку свого старшого брата.

3

Учитель озвався про Цзицзяна:

— О, це чеснотливий муж! Та як би він зумів ним стати без благородних мужів із уділу Лу?

4

Цзигун спитав:

— Яка я людина?

Учитель відповів:

— Ти мов посудина.

— Яка посудина?

— Коштовна жертвна посудина.

5

Хтось сказав:

— Юн справжня людина, але не позбавлений красномовності.

Учитель відповів:

— Навіщо йому красномовність? Хто шукає в прудкому язиці свій захист, того часто ненавидітимуть. Не знаю, чи має він людяність, але навіщо йому красномовність?

6

Коли Учитель узявся схилити Цидяо Кая піти на службу, той відповів:

— Я в цьому не можу ще довіритися собі.
Учитель був задоволений.

Учитель сказав:

— Путь не в ходінні... Зійду на пліт і попливу у моря.

Чи не Ю буде тим, хто попливе зі мною?

Цзилу, почувши це, зрадів.

А вчитель вів далі:

— От Ю... Він перевершує в хоробрості мене, але деревину для плоту ніде не знайде.

Войовничий із Старших спитав про те, чи людяний Цзилу.

Учитель відповів:

— Не знаю.

Але той став знову питати.

Учитель пояснив:

— Ю можна було б послати до країни, що виставляє тисячу бойових повозок, керувати набором війська. А чи має він людяність, я не знаю.

— А Цю має людяність?

— Цю можна було б призначити управителем селища з тисячею родин чи землі, що

виставляє сотню бойових повозок. А чи має він людяність, я не знаю, — відповів Учитель.

— А Чи має людяність?

— Чи можна було б послати приймати гостей, щоб він, підперезавшись, став біля престолу. А чи має він людяність, я не знаю.

9

Учитель спитав Цзигуна:

— Хто з вас кращий, ти чи Хуей?

Цзигун відповів:

— Як смію я порівнювати себе з Хуеєм? Хуей, почавши що-небудь одне, вже знає решту десять; а я, почавши що-небудь одне, знаю ще лише про друге.

Учитель сказав:

— Не рівня, я згоден, ти йому не рівня.

10

Цзай Юй заснув серед білого дня.

Учитель сказав:

— Не вирізати візерунка на гнилому суку, стіну з гною не штукатурити. То за що дорікати мені Юю?

Учитель ще сказав:

— Спочатку я спілкувався з людьми так: слухаючи їхні речі, вірив, що виконають обіцяне; та тепер я поводжу себе інакше: слухаючи їхні речі, чекаю, коли виконають. Я так перемінився через Юя.

11

Учитель сказав:

— Мені ще не траплялися тверді, непохитні люди.

Хтось зауважив:

— От Шень Чен.

Учитель заперечив:

— Як може бути він непохитним,
Коли так багато жадає?

12

Цзигун сказав:

— Я не хочу робити іншим того, чого я не хочу, щоб інші робили мені.

— Ци, це для тебе недосяжно, — зауважив Учитель.

13

Цзигун сказав:

— Можна звідати освіченість нашого Вчителя, але слів про природу людей і Путь Небесну від нього не почуєш.

14

Цзилу боявся почути щось нове, поки не виконано те, що він почув раніше і повинен був здійснити.

15

Цзигун спитав:

— Чому Кун Освічений дістав посмертний титул «Освіченого»?

Учитель відповів:

— Він був кмітливий, полюбляв навчатись і не соромився звертатися за порадою до нижчих, тому його назвали Освіченим.

16

Учитель говорив про чотири чесноти Цзичаня, що їх має чеснотливий муж:

— Він поводився благоговійно,
З шанобою служив вищим,

Був прихильний до простих людей
І вівся з ними справедливо.

17

Учитель казав:

— От Янь Пінчжун умів із людьми спілкуватися: був ввічливим і зі старим другом.

18

Учитель сказав:

— Цзан Освічений помістив велику черепаху в дім, де капітелі були прикрашені різьбленням у вигляді гір, а стовпчики на поперечинах — малюнком водоростей. Який же в нього був розум?

19

Цзичжан спитав:

— Що був за один міністр Цзивень: він тричі обіймав посаду, не виявляючи радості, і тричі йшов із неї, не проявляючи жалю, і неодмінно повідомляв про виконане на службі новому міністру?

Учитель відповів:

— Це була чесна людина.

— А чи був він людяним?

— Не знаю; як він міг бути людяним?

— А що за людина Чень Освічений? Він був власником десяти четвірок коней, але кинув їх, утік, коли Цуй убив володаря Ци; прийшовши в інший уділ, сказав: «Схожі тут на нашого вельможу Цуя» — і втік звідти. Прийшовши ще в один уділ, знову сказав: «Схожі тут на нашого вельможу Цуя» — і втік звідти.

Учитель відповів:

— Це була чиста людина.

— А чи був він людяним?

— Не знаю; як він міг бути людяним?

20

Цзи Освічений тричі думав, перш ніж діяти.

Учитель, почувши про це, сказав:

— Досить подумати двічі.

21

Учитель казав:

— Нін Войовничий поводив себе розумно, коли в країні була путь, і нерозумно,

коли в ній не було путі. З ним за розумом зрівнятися можна, за дурістю — ні.

22

Учитель, перебуваючи в уділі Чень, вигукнув:

— Я вертаюсь! Вертаюсь! Мої синки стали зухвалі й фамільярні. Вони досягли всіляких чеснот, але не вміють себе обмежувати.

23

Учитель сказав:

— Старший Рівний разом із Молодшим Рівним не пам'ятали поганого, тому на них майже ніхто не був злий.

24

Учитель запитав:

— Хто сказав, що Вейшен Гао нехитрий? Коли хтось попросив у нього оцту, то він дав його, випрохавши у свого сусіда.

25

Учитель сказав:

— Солодкі слова, ласкавий погляд, шаноба надміру — усе це викликало в Цзо Цюміні

сором і викликає сором у мене. Дружити з тим, кого таємно ненавидиш, — таке викликало в Цзо Цюміні сором і викликає сором у мене.

26

Янь Юань і Цзилу стояли перед Учителем. Він їх спитав:

— Чому ви не висловлюєте своїх бажань?

Цзилу відповів:

— Я хотів би, маючи повозку, коней і вбрання, підбите хутром, ділитися ними з другом і не досадувати, коли вони стануть непридатними.

А Янь Юань сказав:

— Я хотів би не хвалитися тим, що є в мені доброго, і приховати свої заслуги.

Потім Цзилу спитав:

— Хотілося б почути про бажання Учителя.

Учитель відповів:

— Дати спочити старим людям,

Бути щирим із друзями,

Піклуватися про молодших.

27

Учитель вигукнув:

— Усе скінчено! Я не зустрів ще того, хто може засудити себе самого в душі, коли бачить, що помилився!

28

Учитель сказав:

— У будь-якому селищі на десять хатин завжди знайдуться люди, що не поступають мені в чесності й щирості, але поступають в схильності до науки.

ГЛАВА 6

Ось Юн...

1

Учитель сказав:

— Ось Юн, його можна поставити обличчям на південь.

Чжунгун спитав про вчителя Шовковицю Старшого.

Учитель відповів:

— Його можна: у ньому є невимушеність.

Чжунгун знову спитав:

— Хіба не можна, правлячи народом, діяти невимушено, але бути при цьому вкрай шанобливим? Чи не проявляє надмірну невимушеність той, хто тримається невимушено і невимушено діє?

— Юн правильно каже, — відповів Учитель.

2

Князь Скорботної Пам'яті спитав Учителя про те, хто з його учнів любить навчатись, і той відповів:

— Був Ян Хуей, він любив навчатись, не зганяв ні на кому свого гніву, не повторювавсь помилок. На жаль, його життя було коротким, він умер. Тепер таких уже нема. Не чути, щоб хто-небудь любив навчатись.

3

Цзихуа було послано до Ци. Учитель Жань прийшов прохати для його матері зерна.

Учитель відповів:

— Відсипай їй великою мірою.

Той знову попросив:

— Прошу додати.

— Відсип удвічі більше, — було за відповідь.

Учитель Жань відсипав більше в сотню з верхом разів.

Учитель сказав:

— Чи, від'їжджаючи до циської землі, їхав на ситих конях, одягнений у халат. Я чув,

чеснотливий муж допомагає людям не тоді, коли вони багаті, а коли бідні.

4

Коли Юань Си став управителем дому Вчителя, Учитель дав йому дев'ять сотень мір зерна. Юань Си відмовився.

Учитель сказав:

— Не відмовляйся, краще допоможи сусідам, землякам.

5

Учитель висловився про Чжунгуна:

— Нехай би навіть люди не бажали, хіба відкинуть гори і потоки бичка з орної череди з рогами рівними й рудою шерстю?

6

Учитель сказав:

— Хуей міг по три місяці не розлучатися в своєму серці з людяністю, натомість в інших її стає лише на день чи місяць.

Доброчинний із Молодших спитав:

— Чи можна залучити Чжун Ю до правління?

Учитель відповів:

— Ю — людина рішуча. Із чим він не впорається на службі?

— А чи можна і Ци залучити до правління?

— Ци — людина з поняттям. І з чим він не впорається по службі?

— А чи можна і Цю залучити до правління?

— Цю багато чого вміє. Із чим він не впорається по службі?

Молодший посилав по Мінь Цзицзяня, щоб поставити його управителем у своєму селищі Бі. Та Мінь Цзицзянь сказав посланцю:

— Ти відмовся за мене ладненько. Якщо знову зватиме, переселюся за річку Вень.

Боню хворів. Учитель навідав його і, взявши через вікно за руку, сказав:

— Який жаль! Він умирає, така доля. Таку людину й уразила така недуга! Таку людину й уразила така недуга!

Учитель сказав:

— Яка гідна людина Хуей! Живе в убогому провулку, задовольняючись мискою рису і коряком води. Інші не витримують таких труднощів, Хуей не зраджує ці радості. Яка гідна людина Хуей!

Жань Цю сказав:

— Не те щоб мені не подобалася ваша путь, але сил моїх не стає.

Учитель відповів:

— У кому сил не стає, на півдороги кидають. А ти ще не починав іти!

12

Учитель прохав Цзися:

— Ти будь, як чесотливий муж, ученим,
Не будь учений, як мала людина.

13

Коли Цзию став управителем Учена, Учитель у нього спитав:

— То як, чи знайшов там кого-небудь собі?

Цзию відповів:

— Знайшов Таньтай Меміна. Він не йде манівцями і з'являється в моєму домі лише в справах служби.

14

Учитель сказав:

— Мен Чжифань був скромним. Під час утечі перебував в ар'єргарді, але перед в'їздом у місто хльоснув свого коня і мовив: «Я не посмів би їхати позаду, та кінь не йшов уперед».

15

Учитель сказав:

— У наш вік навряд чи уникнеш біди, якщо ти гарний, як сунський Чжао, а красномовства жерця Чжу То не маєш.

16

Учитель казав:

— Хто може виходити, оминаючи двері?
Але чому не йдуть цим шляхом?

17

Учитель сказав:

— Суть у простака затьмарила блиск,
У педанта блиск затьмарив усю суть,
Лише в чеснотливому мужі
Суть із блиском рівно змішані.

18

Учитель сказав:

— Люди живуть тим, що прями. Коли брехун живий і здоровий, то лише випадково.

19

Учитель казав:

— Дізнатися — не то, що забажати,
Бажати — не те, що насолоджуватись.

20

Учитель сказав:

— Хто височіє над середньою людиною,
з тим можна говорити про високе; але з тим,

хто нижчий за нього, про високе говорити не можна.

21

Фань Чі спитав про те, що таке знання.
Учитель відповів:

— Виконувати обов'язок перед людьми, шанувати демонів і духів, але до них не наближатись — це і може називатися знанням.

Фань Чі спитав про те, що таке людяність.

— Якщо вибрали труднощі замість успіху, це може називатися людяністю, — було за відповідь.

22

Учитель сказав:

— Розумний радіє водам,
Людяний радіє горам;
Розумний діє,
Людяний занурений у спокій;
Розумний повен радості,
Людяний довговічний.

23

Учитель казав:

— Одна лише зміна в уділі Ци,

І він дорівнюватиметься уділу Лу;
Одна лише зміна в Лу,
І Лу дорівнюватиметься путі.

24

Учитель питав:

— Коли кубок уже не кубок, то який це кубок? Який це кубок?!

25

Цзай Во спитав:

— Якщо того, хто людяний, сповістили, що хтось із людей, відомих своєю людяністю, впав у колодязь, то він би кинувся за ним?

Учитель відповів:

— Навіщо йому так робити? Адже чеснотливий муж готовий іти на смерть, але він не може гинути нерозсудливо; його здатні обдурити, але зробити з нього дурня не можна.

26

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж, опановуючи всю ученість, теж може межу не перейти, якщо стримуватиме себе правилами ритуалу.

Учитель зустрівся з княгинею Наньцзи, і Цзилу був невдоволений. Учитель його клятвою запевнив:

— Коли я неправильно вчинив, хай Небеса мене відкинуть! Хай Небеса мене відкинуть!

Учитель сказав:

— Непорушна середина — ця чеснота найвища з усіх, але давно вже рідко трапляється серед людей.

Цзигун спитав:

— Що скажете про те, хто широко чинить добро народові і здатен усім допомогти. Чи може він бути названий людяним?

Учитель відповів:

— Чому ж тільки людяним? Чи не такти чинять люди найвищої мудрості? Адже про це вболівали всім серцем Яо з Шунем! Хто людяний, той дає іншим опору, бажаю-

чи сам її мати, і допомагає їм досягнути успіху, бажаючи сам його досягнути. Вміння знайти приклад поблизу — ось у чім бачу я майстерність людяності.

ГЛАВА 7

Я продовжую

1

Учитель сказав:

— Я продовжую — не творю; я вірю в давнину і люблю її щиросердо. Насмілююсь у цьому зрівнятися з Лаопіном.

2

Учитель запитав:

— У мовчанні запам'ятовувати, навчатись ненаситно і наставляти інших невтомно — що є в мені із цього?

3

Учитель казав:

— Я почуваю печаль, коли не покращують звичаї, не усвідомлюють те, що вивчають, а знаючи обов'язок, не можуть за ним іти і не здатні усунути порок.

4

Учитель на дозвіллі
Мав спокійний вигляд
І здавався задоволеним.

5

Учитель побивався:
— Як звівся я! Уже давно не сниться мені князь Чжоу.

6

Учитель сказав:
— Прив'язаний усією душею до путі,
Шукаю підтримку в чесноті,
Повен віри в людяність,
Утіху знаходжу в мистецтвах.

7

Учитель казав:
— Я всім даю поради, починаючи з тих,
хто мені приносить в'язку в'яленого м'яса.

8

Учитель сказав:
— Хто не перейматиметься гірким поривом, тих не освічую, неприголомшених не

вчу, не повторюю тим, хто не здатен відшукати за одним кутом інші три.

9

Коли Учитель був поряд із людиною під час скорботи, він ніколи не наїдався досита.

10

У той день, коли Учитель плакав, він не співав.

11

Учитель сказав Янь Юаню:

— Коли використовують, то діємо, а відкидають, то ховаємось — так робимо тільки ми з тобою.

Цзилу спитав:

— А з ким би Ви, Учителю, були, якби вели війська?

Учитель відповів:

— Не з тим, хто може кинутись на тигра голіруч чи кинутися в річку, не дожидаючись човна, і померти без жалю. Та неодмінно — з тим, хто, беручись до справи,

повен обережності й зі своєю любов'ю до складання планів досягає успіху.

12

Учитель сказав:

— Якби багатства можна було добитися, то задля цього я став би навіть тим, хто тримає батіг. Та коли його не можна добитися, я буду робити, що мені до вподоби.

13

Учитель ставився пильно до посту, війни, хвороби.

14

Коли Учитель був у Ци і там почув музику «Весняна», то він протягом трьох місяців не знав м'ясного смаку і сказав:

— Не сподівався від виконання музики такої досконалості.

15

Жань Ю спитав:

— Учитель за Вейського правителя?

Цзигун відповів:

— Гарзд, я його спитаю.

Увійшовши до Вчителя, спитав:

— Що за люди були Старший Рівний із Молодшим Рівним?

— Вони були древніми достойними людьми, — було за відповідь.

— Вони на щось нарікали?

— Вони прагли людяності і здобули її. На що ж було їм нарікати?

Вийшовши від Учителя, Цзигун сказав:

— Учитель не за Вейського правителя.

16

Учитель казав:

— Я радість знаходжу і в тім, коли живу на висівках із водою, сплю, підклавши долоню замість узголів'я. Багатство, шляхетство, придбані нечесно, мені здаються хмарою, що поруч пропливла.

17

Учитель сказав:

— Якби мені було додано ще трохи років, то в п'ятдесят я взявся би за вивчення

«Перемін» і зміг би уникнути великих помилок.

18

Учитель говорив у високому стилі, кажучи про Пісні, Книги й Обряди.

Завжди при цьому вживав високий стиль.

19

Князь Ше спитав Цзилу про те, що за людина Конфуцій. Цзилу не відповів.

Учитель сказав:

— А чому ти не сказав: «Оце людина, яка не пам'ятає в гіркому пориві про їжу, радіючи, забуває всі печалі і не помічає близької вже старості»?

20

Учитель казав:

— Я маю знання не від народження, але, давнину полюбивши, стремлю до неї всіма силами.

21

Учитель не висловлював думок про чудесне, силу, розбрат, духів.

22

Учитель сказав:

— Я неодмінно знаходжу собі наставника в кожному з двох моїх попутників. Я вибираю те, що є в них хорошого, і наслідую його, а поганого в них я уникаю.

23

Учитель мовив:

— У мене від Неба чеснота! А Хуань Туй, що може він мені зробити?!

24

Учитель казав:

— Синки, ви, напевно, думаете, що я по-тайний. А в мене нема від вас таємниць. Хоч що я роблю, усе розділяю з вами. Я саме такий, синки.

25

Учитель навчав за чотирма розділами: ученості, вчинкам, чесності й відданості.

Учитель казав:

— Я не сподіваюсь уже натрапити на людину довершеної мудрості. Якби вдалося здибатися з чеснотливим мужем, то цього було б досить.

Учитель продовжував:

— Я не сподіваюсь уже натрапити на хорошу людину, якби вдалося здибати сталу, то цього було б досить. Важко тому бути сталим, хто, не маючи, претендує на наявність, пuste видає за повне, бідність — за багатство.

Учитель рибалив, але не користувався сіттю; полюючи з прив'язаною стрілою, не бив птахів, що сиділи.

Учитель сказав:

— Бувають, вочевидь, ті, хто творить без знань. Я не такий. Чути ж про всіяке, вибрати в ньому найкраще й наслідувати його,

не забувати те численне, що бачиш, — це в знанні другорядне.

29

З людьми Хусяна було складно говорити. Та юнака з тих місць таки прийняв Учитель. Учням було невтямки.

Учитель їм сказав:

— Я не дав йому віддалитись і дозволив увійти, щоб не бути надто суворим. Якщо людина себе очистила, перш ніж увійти, я схвалюю його очищення без поручництва за те, що він зробив колись.

30

Учитель казав:

— Чи далека людяність? Ледве до неї полину, вона до мене приходить.

31

Сибай із Чень спитав Конфуція про те, чи знав князь Блискучий ритуал, і він відповів:

— Знав.

Коли Конфуцій вийшов, Сибай, уклонившись Ума Ци, провів його наперед і став розпитувати:

— Я чув, чеснотливий муж не має упередженості. Він, що ж, також може бути упередженим? Адже князь узяв за жінку діву з уділа У, яка мала таке саме, як у нього, прізвище, але дав їй ім'я «Перша з У». Коли знає ритуали князь, то хто ж їх тоді не знає?

Ума Ци повідав усе Вчителю, і він вигукнув:

— Мені щастить. Люди неодмінно дізнаються про кожну з моїх помилок.

32

Коли Учитель співав у товаристві з іншими і йому подобався їхній спів, то він прохав почати знов і лише потім до них приєднувався.

33

Учитель казав:

— В ученості я, можливо, не поступаюся іншим, але в тому, щоб особисто стати насправді чеснотливим мужем, я не досягнув іще успіху.

34

Учитель питав:

— Хіба наслідуюсь я заміряючись на те, що маю вищу мудрість і людяність? Та я стремлю до них день і ніч, навчаю інших без утоми, ось це лише й можна про мене сказати.

Гунсі Хуа зауважив:

— Але ми, учні, цього саме й не можемо навчитись.

35

Коли Учитель тяжко захворів, Цзилу прохав дозволити прочитати молитву. Учитель у нього спитав:

— А чи роблять так?

Цзилу відповів:

— Роблять. У Молитовнику сказано: «Помолюся за тебе духам Неба й Землі».

Учитель заперечив:

— Я вже давно молюсь.

36

Учитель казав:

— Марнотратність веде до непокори, а ошадливість — до занепаду. Але краще занепад, аніж непокора.

37

Учитель мовив:

— Чеснотливий муж спокійний,
не сором'язливий,
А малих людей завжди обіймають печалі.

38

Учитель ласкавий був, але суворий.
Переконливий, але не лютий,
Повен шаноби та спокою.

ГЛАВА 8

Великий первенець

1

Учитель сказав:

— Великий Первенець, він може називатися людиною найвищих чеснот. Тричі поступався тронем Піднебесної, і народ не міг від захвату навіть добрати слів, щоб його уславити.

2

Учитель казав:

— Шанобливість поза ритуалом утомляє, а обережність поза ним веде до боягузтва; при сміливості поза ритуалом збурюють смуту, від щирості поза ритуалом стають нетерпимими.

Якщо чеснотливий муж прив'язаний душею до близьких, у народі квітне людяність; якщо не забув він старих друзів, народ не вчиняє нищо.

3

Коли вчитель Цзен тяжко хворів, то скликав своїх учнів і сказав їм:

— Відкрийте мої ноги! Відкрийте мої руки! У Піснях сказано:

*Із трепетом остерігайся,
Немовби ти перед краєм безодні,
Немовби ти на тонкому льоді.*

Віднині стало мені зрозуміло, що я можу лишитися серед живих, мої синки!

4

Коли вчитель Цзен тяжко хворів і Чемний зі Старших навідав його, вчитель Цзен сказав:

— Птахи перед смертю тужливо кричать, люди перед смертю говорять про важливе. Чеснотливий муж знаходить потрібну цінність, що полягає в Путі: у зовнішності, манерах він далекий від грубості та зневаги, серйозним виразом обличчя здатен заслужити довіру, в речах, їхньому тоні уникає ніцості й фальшу. А щодо розташування жертвних чаш, для цього є свої чини.

5

Учитель Цзен сказав:

— Умілому радитися з невмілим, талановитому питати в безталанного, мати, але вдавати, що не маєш, пустим здаватися, коли повен, і залишати кривду без відповіді — так поводився мій друг колись.

6

Учитель Цзен сказав:

— Чи не це чесотливий муж, якому ми можемо довірити сироту, долю країни завбільшки в сотню лі, якого не можна схилити до зради? Він, безумовно, чесотливий муж.

7

Учитель Цзен сказав:

— Учена людина не може не бути твердою й рішучою, бо її тягар важкий і путь далека. За тягар їй править людяність — чи це не тягар? Завершує путь, лише умираючи, — чи це не далина?

8

Учитель казав:

— Мене надихають Пісні,
Шукаю підпори в ритуалах
І завершую музикою.

9

Учитель сказав:

— Народ можна примусити до послуху,
його не можна примусити до знання.

10

Учитель казав:

— Бути заколоту, коли сміливі і нена-
видять свою бідність. Бути заколоту, коли
надмірно ненавидять людей, позбавлених лю-
дяності.

11

Учитель застерігав:

— Вирізняйся ти хоч талантами князя
Чжоу, але якщо скнарий ти і зухвалий, не
буде іншого в тобі, на що дивитись!

12

Учитель казав:

— Знайти непросто людину, яка провчилася б три роки без помислів про заплату.

13

Учитель сказав:

— Будь глибоко правдивий, люби навчатись, стій на смерть, удосконалюючи свою Путь. Країна в небезпеці — її не відвідай, у країні бунт — там не живи. Коли в Піднебесній є путь, будь на видноті, а нема путі — ховайся. Соромся бути бідним і нешляхетним, коли в країні є путь; соромся бути шляхетним і багатим, коли в ній нема путі.

14

Учитель казав:

— У справи іншого не втручайся,
Коли не на його ти місці.

15

Учитель сказав:

— Якими неосяжними, чарівними стають звуки мелодії, коли її початок виконує

майстер Чжи, а кінець вінчає пісня «Крики чайок»!

16

Учитель сказав:

— Я не розумію, як може бути неприборканий лукавим, тупий нечесним і неосвічений брехливим.

17

Учитель казав:

— Учися, мовби не можеш здобути
І ніби побоюєшся втратити.

18

Учитель вигукнув:

— Піднесені, великі Шунь і Юй!
Володіючи Піднебесною, вони тримались
від неї осторонь.

19

Учитель вигукнув:

— Яким великим володарем був Яо! Який
він піднесений, величний! Велике тільки Небо,
і тільки Яо наслідував його. Який він неосяж-

ний! Народ не міг добрати слова, щоб його уславити. Які великі, піднесені його вчинки! Як сяє накреслена ним наперед освіченість!

20

У Шуня було тільки п'ять сановників, і в Піднебесній настав мир. Цар Войовничий прорік:

— У мене є десять здібних до управління сановників.

Конфуцій із цього приводу сказав:

— Важко знаходити таланти, чи не так? У цьому найбільшого успіху досягли Яо і Шунь. А в царя Войовничого серед його десяти сановників була одна жінка, тому їх у нього, власне, було тільки дев'ять. Цар Освічений володів двома третинами Піднебесної, але при цьому продовжував бути підданцем дому Інь. Можна сказати, що дім Чжоу має найкращі чесноти.

21

Учитель сказав:

— Ось Юй — я в нім не бачу ґанджу. Він харчувався дуже погано, але богам і духам

приносив щедрі дари; вдягався бідно, але на свій ритуальний одяг прикрас не шкодував; жив у халупі, але віддавав усі сили копанню каналів, щоб відвести води потопу. Я в нім не бачу ґанджу.

ГЛАВА 9

Учитель рідко...

1

Учитель рідко говорив про вигоду, долю й людяність.

2

Житель вулиці Заможних сказав:

— Який великий Конфуцій! Його ученість неосяжна, ось тільки не зумів він нічим уславитись.

Учитель, почувши про це, звернувся до своїх учнів:

— Що ж мені робити? Чи взятися керувати колісницею? Чи зайнятися стрільням з лука? Візьмусь-но керувати колісницею.

3

Учитель сказав:

— Згідно з ритуалом шапка має бути з конопель, але сьогодні її роблять із шовку, що дешевше, і в цьому я йду за всіма.

Згідно з ритуалом треба вклонитися вни-
зу біля входу в залу, але сьогодні вклоня-
ються нагорі, що зухвало. Хай буду проти
всіх, але вклоняюсь унизу.

4

Учителю були чужі чотири вади: схиль-
ність до домислів, зайва категоричність, упер-
тість, себелюбність.

5

Коли Конфуцієві погрожували в Куані,
він сказав:

— Хіба після смерті володаря Освіченого
тут, у мені, не вціліла освіченість? Якби Небо
забажало цю освіченість погубити, то я не
зміг би долучитися до неї. Але Небеса її не
погубили. А куанці... Як їм зі мною впоратися?

6

Один вельможа спитав Цзигуна:

— Як багато в Учителя здібностей, та-
лантів! Він має найвищу мудрість?

Цзигун відповів:

— Справді Небо дозволило йому долучитися до найвищої мудрості. Ще він має багато талантів.

Учитель, почувши про це, сказав:

— Чи знає мене вельможа? Я не був вельможним замолоду, тому знав багато простих професій. А чи багато вміє чеснотливий муж? Зовсім небагато.

7

Лао сказав:

— Учитель казав: «Я вмів багато, адже не був випробуваний на службі».

8

Учитель сказав:

— Чи є в мене які-небудь знання? Їх нема. Але коли селяни просять у мене поради, я, не маючи жодної гадки про їхнє діло, з'ясовую тільки, де його початок і кінець, і більше нічого не пояснюю.

9

Учитель гірко промовив:

— Не прилітає благовісний фенікс,

Не каже річка про майбутнє,
Спливає остання хвилина моя!

10

Коли Вчитель зустрічав людину в траурному або церемоніальному вбранні чи сліпця, то при цьому завжди вставав, а підходячи до них, неодмінно прискорював ходу.

11

Сумно зітхаючи, Янь Юань сказав:

— Дивлюсь — воно все вище, вдивляюся — сховалось, аж ось — переді мною, то раптом проминуло. Учитель одразу все не розкриває, уміє принаджувати людей. Він усіляко просвіщає нас і стримує ритуалом. Мені цього не відкинути, навіть якщо забажаю.

І ось коли всі мої сили на спаді, воно ніби вже поряд. Я хочу йти слідом за ним, але не можу.

12

Учитель тяжко захворів, Цзилу послав до нього для прислужування своїх учнів. Коли Вчителю стало краще, він сказав:

— Уже давно Цзилу здійснює лицемірні вчинки. Кого я обдурю, вважаючи, що придбав підданців, коли насправді їх у мене нема? Небо обдурю? Невже мені краще померти серед підданців, аніж на руках моїх учнів? Хай навіть і не вдостояюсь пишного похорону, але ж мене не кинуть після смерті на дорозі!

13

Цзигун спитав:

— Маємо тут у нас виріб із прекрасної яшми. Чи сховати його у скриньку і зберігати, чи продати гідному цінителю?

Учитель відповів:

— Продати! Продати! Я жду поціновувача.

14

Учитель хотів піти жити до східних варварів.

Хтось вигукнув:

— Як же Ви зможете там жити? Адже вони такі грубі!

Учитель відповів:

— Яка грубість можлива там, де чеснотливий муж?

15

Учитель сказав:

— Коли з Вей я повернувся до Лу, музика була виправлена. Усі оди, гімни посіли свої місця.

16

Учитель казав:

— На стороні служити князю і сановникам, а вдома — своєму батькові й старшим братам; не сміти нехтувати турботою про померлих і п'яним від вина не бути — що є в мені з цього?

17

Учитель, стоячи на березі річки, сказав:

— Усе минуще, як ці води, не припиняє свого руху вдень і вночі.

18

Учитель сказав:

— Мені не траплявся ще той, хто любив би добродичність так само сильно, як і чутеву насолоду.

19

Учитель сказав:

— Наприклад, якщо, насипаючи пагорб, я зупиняюсь, хоча мені треба ще висипати останній плетеник, щоб завершити роботу, то ця зупинка залежить від мене. Чи, наприклад, якщо, вирівнюючи землю, я висипаю спочатку лише один плетеник, то це буде поступ уперед, що залежить від мене.

20

Учитель казав:

— Чи не Хуей це був, хто ніколи не відволікався, коли я з ним бесідував?

21

Учитель сказав про Янь Юаня:

— За ним моя туга! Я бачив, як уперед він просувався, але ніколи не бачив, щоб зупинявся.

22

Учитель казав:

— Буває, з'являються пагони, але не цвітуть; Буває, що цвітуть, але не дають плодів.

23

Учитель сказав:

— Молодших за віком треба поважати. Як знати, можливо, в майбутньому вони будуть не гірші за нас? Але не гідний поваги той, хто не став відомим, доживши до сорока—п'ятдесяти років.

24

Учитель сказав:

— Як можна не погоджуватися зі справедливим зауваженням? Але при цьому важливо самому виправитися. Як можна не радіти делікатно висловленій пораді? Але при цьому важливо осягнути її суть. Я не можу допомогти тим людям, що лише погоджуються, але себе не виправляють і радіють, не осягаючи суті.

25

Учитель сказав:

— Головне — будь чесний і правдивий; із тими, хто тобі не рівня, не друзи і не бійся виправляти свої помилки.

26

Учитель сказав:

— Можна з воєводою розлучити солдатів.
Але не можна прагнень у простих людей
відняти.

27

Учитель сказав:

— Чи це не Ю, хто не соромиться сто-
яти поряд с одягненими в хутро лисиці та
енота, коли на нім накинутий поношений ха-
лат, підшитий закошланими коноплями?

*Коли не заздрий і не пожадливий,
Що може зробити він поганого?*

Цзилу ці вірші повторював усе життя.

Учитель на це зауважив:

— Для досягнення добра цього не досить.

28

Учитель сказав:

— Стає відомо, які стійки сосна і ки-
парис,
Лише з настанням холодного сезону.

29

Учитель казав:

— Тямущий не сумнівається,
Людяний не тривожиться,
Сміливий не боїться.

30

Учитель сказав:

— З ким можна вкупі навчатись, не завжди годен для того, щоб разом із ним іти по путі; із ким можна йти по путі, не завжди годен для того, щоб разом із ним на путі твердо стояти; із ким можна стояти твердо, не завжди годен для того, щоб разом із ним лаштуватися до обставин.

31

*Колихаються, хвилюються
Квіти на сливовому гіллі.
Чи я про тебе не думаю?
Та дім твій далеко звідсіль.*

Учитель щодо цих рядків зауважив:

— Не думає. А якби думав, то було б не-далеко.

ГЛАВА 10

У своєму селі

1

У своєму селі Конфуцій здавався простодушним і в розмові простим, а при дворі і в храмі предків він говорив красномовно, хоча й мало.

2

Чекаючи аудієнції, розмовляючи з нижчими чинами, він здавався ласкавим, у розмові з вищими чинами — твердим.

У присутності князя він рухався з шанобливим і поважним виглядом.

3

Коли князь наказував йому прийняти гостей, він ніби з лиця мінився і ноги в нього ніби підгинались. Він уклонявся на всі сторони сановникам, що стояли поряд, підій-

маючи до грудей складені руки, при цьому його одяг не брижився, і поспішав уперед, розметавши руки, мов крила. А коли гості йшли, обов'язково доповідав:

— Гості вже більше не оглядаються.

4

Коли входив у палацову браму, здавалось, вигинався весь, ніби в ній не вмiщався. При зупинці не вставав посередині і проходив, не наступаючи на поріг.

Підходячи до престолу, він ніби й з лиця мiнився, і ноги в нього ніби підгинались, і слів йому, схоже, бракувало.

Ось, підібравши полу, він піднімався до залу, здавалось увесь вигнутий, і, зачавши дихання, ніби й не дихав. А коли виходив із залу і спускався на одну сходинку, його обличчя виражало полегшення і він здавався задоволеним. Спустившись зі сходів, поспішав уперед, розметавши руки, мов крила, і з шанобливим виглядом вертався на своє місце.

5

Коли він держав скіпетр князя, то, здавалось, вигинався весь, ніби втримати не міг. Він підіймав його, ніби в уклоні, і опускав, ніби збираючись щось передати, зі збентеженим виглядом і обличчям, що ніби мінилось, він обережно, мов по поперечині, дрібно ступав.

Під час піднесення подарунків у нього було спокійне обличчя, під час приватних зустрічей він мав задоволений вигляд.

6

Чеснотливий муж не облямовував колір пурпуровою та брунатною матерією, не використовував червоної та фіолетової тканини для одягу, в якому ходив удома.

У спеку він надягав легкий одяг з тонкої грубої тканини і завжди носив її поверх сорочки.

Він носив чорний каптан із халатом з каракулю, білий — з дохою з молодого оленя і жовтий — із шубою з лисиці.

Для дому в нього був довгий хутряний халат із коротким правим рукавом.

Під час сну завжди користувався короткою ковдрою в половину свого зросту.

Сидів на килимку з товстих шкур лисиці та єнота. Коли завершувався траур, надівав на пояс усі підвіски. Завжди носив лише юбки, зшиті з обрізків тканини, окрім випадків, коли брав участь у якій-небудь урочистій церемонії.

Коли йшов висловити співчуття, не надягав халата з каракулю й чорної шапки.

Першого дня року завжди приходив до двору в придворному вбранні.

7

Коли постував, неодмінно надягав чисту полотняну білизну. У цей час їв іншу їжу й не сидів удома де зазвичай.

8

Він не відмовлявся від шеретованого рису й подрібненого м'яса. Не їв скислого рису, трохи зіпсованих риби чи м'яса. Не їв їжу з поганим запахом і кольором. Не їв того, що було погано приготовано і подано не вчас-

но. Не їв неправильно розібраного м'яса. Не їв без відповідного соусу.

Хай навіть було б і багато м'яса, він уникав з'їдати його більше, ніж рису. І лише у вині себе не обмежував, але не був п'яний.

Відмовлявся від вина і м'яса, куплених на ринку.

У їжі не обходився без імбиру.

Їв небагато.

9

Беручи участь у князівському жертвопринесенні, він ніколи не залишав жертвовного м'яса на ніч. А в інших випадках він не залишав його більш ніж на три дні. І його не їв, якщо воно лежало понад три дні.

10

Їв мовчки; коли лягав спати, не розмовляв.

11

Навіть коли їв грубу просту їжу, то завжди приносив із неї трошки в жертву і при

цьому виражав усім своїм виглядом строгу шану.

12

Він не сідав на циновку, послану криво.

13

Коли був на бенкеті в своєму селі, то йшов із нього лише після старих.

14

Коли в його селі виганяли демонів пошестей, він стояв на східних східцях в урочистому вбранні.

15

Коли переказував кому-небудь із іншого князівства з тим, хто туди їхав, вітання, то, проводжаючи від'їжджого, двічі йому вклонявся.

16

Коли сановник Доброчинний прислав йому ліки, він узяв їх уклонившись і сказав:

— Я не знаю їх властивостей і не смію ними користатись.

17

Коли в нього згоріла стайня, Учитель, повернувшись від князя, спитав:

— Ніхто не постраждав?

Про коней не спитав.

18

Якщо князь посилав йому в подарунок їство, то він, поправивши під собою циновку, одразу ж його куштував. Якщо князь дарував йому сире м'ясо, він варив його й підносив духам своїх предків. Якщо князь посилав йому як подарунок живність, він її утримував. За столом у князя після того, як князь здійснював жертвопринесення, починав їсти з рису.

19

Коли хворів і князь прийшов його навідати, він ліг головою на схід, розклав на собі придворний одяг, а згори перекинув великий парадний пояс.

20

Якщо князь наказував йому прийти, то йшов, не дожидаючись, коли для нього запряжуть коней.

21

Заходячи до Великого храму, розпитував про все, що там відбувалось.

22

Коли помирав його друг, якого не було кому поховати, він сказав:

— Я поховаю.

23

Друзям за подарунки, хай то були навіть коні й повозка, але не жертовне м'ясо, він не вклонявся.

24

Не лежав у ліжку, мов неживий, не сидів серед домашніх у позі людини, що приймає гостя.

Зустрічаючи людину в траурному одязі, навіть якщо це був його приятель, Учитель завжди проявляв до нього глибоку пошану. Коли зустрічав когось у парадному головному уборі чи сліпця, то, навіть якщо це були люди, з якими він щодня перетинався, завжди з ними держався з церемонною ввічливістю.

Коли їхав у повозці й натрапляв на людей, одягнених у траурне вбрання, то нахилився з пошани до них уперед. Він так само чинив, стинаючись із тим, хто ніс важливі державні документи.

Коли, бувало, стіл тріщав від усіляких страв, Учитель обов'язково трохи підіймався з виразом шаноби на обличчі.

Під час грози, коли несподівано бив грім, тужливо вив вітер, він виражав усім своїм виглядом якнайглибшу шанобу.

Коли він залівав у повозку, то держався прямо, ухопившись за мотузяне поруччя.

У повозці не оглядався, казав неквапливо і не показував руками, куди їхати.

27

Коли цесарки побачили, яким був вираз його обличчя, злетіли і, окресливши коло, всією зграєю спустились.

— Уміють вибрати час! Уміють вибрати час ці цесарки з гірського мосту! — сказав Учитель.

Цзилу їм уклонився. Вони змахнули тричі крилами й улетіли.

ГЛАВА 11

Давніше люди, вивчаючи...

1

Учитель сказав:

— Давніше люди, вивчаючи ритуал і музику, були прості й нехитрі, згодом вони стали в цьому ділі чеснотливими мужами. Якщо доведеться вибирати, я виберу те, як вивчали раніше.

2

Учитель сказав:

— Нема біля моєї брами нікого з тих, хто був зі мною між князівствами Чень і Цай.

3

Янь Юань, Мінь Цзицзянь, Жань Боню, Чжунгун вирізнялись у своїм житті чеснотливістю; Цзай Во, Цзигун красномовно говорили; Жань Ю, Цзи Лу знали на справах управління; Цзи Ю, Цзися придбали ученість.

4

Учитель казав:

— Хуей не допомагає мені:

У моїй мові він усім задоволений.

5

Учитель сказав:

— З якою шанобливістю Мінь Цзицзянь ставиться до батька та матері! Навіть чужі люди не можуть ні до чого прискіпатися в тому, що кажуть про нього його батьки та брати.

6

Нань Жун неодноразово повторював вірші про «скипетр із білої яшми». Конфуцій дав йому за це за дружину дочку свого старшого брата.

7

Доброчинний із Молодших спитав у Конфуція про те, хто з його учнів любить навчатися. Він відповів:

— Був Янь Хуей, він любив навчатися. На жаль, його життя було коротким, він помер. Тепер таких уже нема.

Коли Янь Юань помер, його батько Янь Лу попрохав Учителя продати повозку, щоб купити саркофаг для домовини сина. Учитель сказав:

— Кожен піклується про свого сина, талановитий його син чи ні. Коли Лі помер, його було поховано в труні без саркофага. Я не стану заради саркофага позбавлятися повозки й ходити пішки. Я займаю місце за сановниками, тому мені не годиться ходити пішки.

Коли Янь Юань помер, Учитель вигукнув:

— О! Гину я від Неба! Гину я від Неба!

Коли Янь Юань помер, Учитель його гірко оплакував. Учні йому сказали:

— Учителю, не журіться так!

— Не журитись? За ким же мені й журитись, як не за цим чоловіком?

11

Коли Янь Юань помер, учні вирішили влаштувати йому пишний похорон. Учитель їм сказав:

— Цього робити не можна.

Але вони влаштували йому пишний похорон.

Учитель сказав:

— Хуей на мене дививсь як на батька, а я не зміг поставитись до нього як до сина. У цьому не моя провина, а ваша, діти!

12

Цзи Лу спитав про служіння духам померлих і богам. Учитель відповів:

— Не знаючи, як служити живим,

Чи зумієш служити їхнім духам?

— Насмілюсь дізнатися, що таке смерть?

— Не знаючи життя,

Як пізнаєш смерть?

13

У присутності Учителя Міннь Цзи поведився ввічливо й суворо, Цзилу мав рішучий

і твердий вигляд, Жань Ю, Цзигун здавались м'якими людьми. Учитель був задоволений.

— Такі, як Чжун Ю, не вмирають своєю смертю.

14

Коли в князівстві Лу стали перебудовувати довгу скарбницю, Мінь Цзицзянь спитав:

— А що, як її відновити? Навіщо неодмінно перебудовувати?

Учитель тоді про нього сказав:

— Звичайно він мовчить,

А скаже — влучить точно.

15

Учитель спитав:

— З якої речі в моєму домі гуслі, Ю? Після цього інші учні перестали поважати Цзилу.

Учитель про нього казав:

— Він піднявся до залу,

Але не дійшов до внутрішніх покоїв.

Цзигун спитав:

— Хто кращий, Ши або Шан?

Учитель відповів:

— Ши переходить через край, Шан не доходить.

— Тоді Ши кращий?

— Переходити не краще, ніж не доходити, — сказав Учитель.

Молодший був багатший за князя Чжоу, а Цю ще більше примножував його статки, збираючи подушне. Учитель звернувся до своїх учнів:

— Синки! Можете відкрито, з барабанним боєм, на нього напасти. Я не вважаю його більше моїм учнем.

Чай нерозумний!

Шень тупий,

Ши неглибокий,

Ю неотесаний!

19

Учитель сказав:

— Хуей, що майже досягнув досконалості, перебуває в невилазних злиднях. А Ци, який не годен Небесного покликання, рідко помиляється у своїх розрахунках і стає щодня багатшим.

20

Цзичжан спитав, у чому полягає путь хорошої людини. Учитель відповів:

— Вона не йде по слідах поганих людей, але й не доходить до внутрішніх покоїв.

21

Учитель спитав:

— Чи вважати чеснотливим мужем Того, хто схвалює правильні судження? Чи він тільки зовні здається достойним?

22

Цзилу спитав:

— Що чую, негайно виконувати?

Учитель відповів:

— У тебе живі батько і старший брат, як же тобі можна негайно виконувати те, що чуєш?

Жань Ю спитав:

— А мені, що чую, негайно виконувати?

Учитель відповів:

— Що чуєш, негайно виконуй.

Гунсі Хуа спитав:

— Коли Ю поставив питання, чи виконувати йому негайно те, що чує, Ви сказали, що в нього живі батько й старший брат. А коли Цю поставив питання, Ви йому сказали, щоб він негайно виконував, що чує. Я не розумію, чому Ви їм відповіли по-різному, і прошу мені пояснити.

Учитель відповів:

— Цю зволікає, тому я його підштовхую; Ю поривається обігнати, тому я його стримую.

23

Коли куанці, що погрожували Вчителю, його відпустили, Янь Юань прийшов пізніше. Учитель сказав:

— Я думав, ти вже мертвий.

— Як я насмілюсь померти, коли Учитель живий?

24

Цзижань із Молодших спитав, чи можна назвати Чжун Ю і Жань Цю великими підданцями. Учитель відповів:

— Я думав, Ви питаєте про щось особливе, а Вас цікавлять Ю і Цю! Кого звать великим підданцем, той чесно служить володарю й віддаляється, коли не може більше так діяти. А Ю і Цю можна назвати корисними підданцями.

— Значить, вони будуть слухняні?

— Убити правителя чи батька не погодяться і вони, — сказав Учитель.

25

Коли Цзилу призначив Цзигао управителем селища Бі, Учитель зауважив:

— Губиш в іншої людини сина.

Цзилу заперечив:

— Там є народ, є вівтарі землі та злаків. Щоб тебе вважали тямущим, зовсім не обов'язково навчатись.

Учитель відповів:

— От чому мені неприємні ці мастаки красиво говорити.

26

Коли Цзилу, Цзен Сі, Жань Ю і Гунсі Хуа сиділи біля Вчителя, він їм сказав:

— Забудьте, що я набагато старший за вас. От ви весь час скаржитесь: «Нас не цінують». А якби знайшовся хто-небудь і оцінив ваші здібності, то як би ви це використали?

Першим поспішив відповісти Цзилу:

— Якби я управляв землею, здатною виставити тисячу бойових повозок, то, хай би вона навіть була стиснута між великими царствами, страждала би від ворожих нападів і тяжко голодувала, в ній за три роки всі пройнялися б відвагою і усвідомленням обов'язку.

Учитель на це всміхнувся і потім спитав Жань Цю:

— А що ти, Цю, скажеш?

— Якби я управляв землею завбільшки в шістдесят чи сімдесят, а то хоча б і в п'ятдесят чи шістдесят лі, то за три роки я при-

вів би увесь тамтешній народ до добробуту. Але для розповсюдження ритуалу з музикою був би потрібен чеснотливий муж.

— А що ти, Чі, скажеш? — Учитель спитав Гунсі Хуа.

— Не можна сказати, що я це вмію, але я хотів би навчитися і тоді бажав би стати молодшим розпорядником церемоніалу, щоб прислужувати в повному ритуальному вбранні в храмі предків і на зустрічах володарів.

— А що ти, Дянь, скажеш? — звернувся Учитель до Цзен Сі.

Замовкли струни, з їхнім останнім відзвуком Цзен Сі відклав лютню, підвівся і відповів:

— У мене інше, ніж у них, бажання.

— А що ж тут поганого? — сказав Учитель. — Адже кожен висловлює своє бажання.

— У кінці весни, коли вже зіткано весняні шати і було би зі мною п'ять-шість молодиків і шість-сім підлітків, омитися б у водах І, побути б на вітрі біля вівтаря Дощу і з піснею повернутись.

Учитель, глибоко зітхнувши, сказав:

— Хочу бути з Дянем.

Коли решта трое вийшли, Цзен Сі, відставши від них, спитав Учителя:

— Якої ви думки про те, що вони казали?

— Кожен з них лише висловив своє бажання, — відповів Учитель.

— Над чим ви усміхнулися в словах Ю?

— Державою керують за допомогою ритуалу, а його мова була такою зарозумілою, тому я й усміхнувся, — сказав Учитель.

— А хіба Цю не хотів би правити державою?

— Де ж ти бачив, щоб землі в шістдесят чи сімдесят, а то хоча б у п'ятдесят чи в шістдесят лі не були державою?

— А хіба Чі не хотів би правити?

— Храм предків, зустрічі володарів — чия це справа, як не правителів? Якби Чі був молодшим, то хто би міг стати старшим?

ГЛАВА 12

Янь Юань

1

Янь Юань спитав про те, що таке людяність.

Учитель відповів:

— Бути людяним — значить перемогти себе й звернутися до ритуалу. Якщо одного разу переможеш себе і звернешся до ритуалу, всі в Піднебесній визнають, що ти людяний. Від самого себе, не від інших, залежить віднайдення людяності.

— А чи не могли б ви пояснити докладніше? — продовжував питати Янь Юань.

Учитель відповів:

— Не дивись на те, що далеке від
ритуалу,
Не слухай того, що далеке від ритуалу,
Не кажи того, що далеке від ритуалу,
Не роби нічого, що далеке від ритуалу.

Янь Юань сказав:

— Я хоч і некмітливий, дозвольте мені взятись виконувати ці слова.

2

Чжунгун спитав про те, що таке людяність.

Учитель відповів:

— Це коли вести себе на людях так, ніби вийшли зустріти поважну особу; керують народом так, ніби здійснюють важливий жертвний обряд; не роблять іншим того, чого не хочуть собі; не викликають ремства в країні, не викликають нарікань у родині.

Чжунгун сказав:

— Я хоч і некмітливий, дозвольте мені взятись виконувати ці слова.

3

Сима Нью спитав про те, що таке людяність.

Учитель відповів:

— Хто людяний, той говорить насилу.

— Говорить насилу — це ви й називаєте людяністю? — перепитав Сима Нью.

Учитель пояснив:

— Чи можна легко сказати про те, що важко зробити?

4

Сима Нью спитав про те, яким має бути чеснотливий муж. Учитель відповів:

— Чеснотливий муж не має тривоги й боязні.

— Не має тривоги й боязні — тільки такого Ви й називаєте чеснотливим мужем? — перепитав Сима Нью.

Учитель пояснив:

— Якщо не знайдеш у собі ґанджу, про що тоді тривожитись, чого боятись?

5

Сима Нью пожалівся:

— У всіх є брати, тільки в мене їх нема.

Цзися йому сказав:

— Я про це от що чув. Життя і смерть залежать від Небесного веління, шляхетство й багатство посилаються з Небес. Якщо чеснотливий муж поштивий без помилок, увіч-

ливо поводитьься з людьми за ритуалом, то в межах чотирьох морів кожен буде йому братом. Навіщо тоді йому тривожитися, що в нього немає братів?

6

Цзичжан спитав про те, що можна вважати розумним. Учитель відповів:

— Коли ані витонченій брехні, ані палкій скарзі не вдається подіяти, то це можна називати розумним. Коли ані витонченій брехні, ані палкій скарзі не вдається подіяти, то це може називатися далекоглядним.

7

Цзигун спитав про те, в чім полягає управління державою. Учитель відповів:

— Це коли досить їжі, досить зброї і є довіра народу.

— А що з названого можна першим виключити в разі потреби? — спитав Цзигун.

— Можна виключити зброю.

— А що з решти можна першим виключити в разі потреби? — знову спитав Цзигун.

— Можна виключити їжу.
Смерті споконвіку ніхто не може
уникнути,
А коли народ не вірить, то не встояти.

8

Цзи Досконалий сказав:

— У чеснотливім мужеві важлива суть.
Навіщо йому ще бути освіченим?

Цзигун заперечив:

— Шкода, що ви, Вчителю, так міркуєте про чеснотливого мужа. Сказаного не наздогнати й на четвірці коней. Без шерсті шкура тигра чи леопарда подібна до очищеної від шерсті шкури собаки й вівці.

9

Князь Скорботної Пам'яті спитав Ю Жо:

— Як бути? Цей рік неврожайний, і на покриття збитків не вистачає коштів.

Ю Жо відповів:

— А чому б не збирати податок у розмірі лише однієї десятої частини.

— Я тепер збираю дві десятих, і мені їх не вистачає. Як же я обійдусь однією десятою? — заперечив князь.

Ю Жо сказав:

— Як може Вам бракувати, коли вистачатиме народу? Як може Вам вистачати, коли народу не вистачає?

10

Цзичжан спитав про те, як піднести чесноту й виявити оману. Учитель відповів:

— Якщо для тебе понад усе важливіша чесність і відданість і ти прагнеш справедливості, то піднесеш чесноту.

Люблячи кого-небудь, бажають, щоб він був живий, а якщо ненавидять — щоб помер. Бажати комусь, щоб він був живий чи помер, — це омана.

*Тебе ваблять до неї не статки,
А жадоба вражень нових.*

11

Князь Великий з уділу Ци спитав Конфуція про те, в чому полягає управління державою. Конфуцій відповів:

— Хай буде державцем державець, слуга — слугою, батьком — батько і сином — син.

— Чудово! Справді, якщо не буде державцем державець, слуга слугою, батько батьком і сином син, то, хай би навіть у мене був хліб, чи зможу я його споживати? — відповів князь.

12

Учитель сказав:

— Це тільки Ю, певно, може, не дослухавши позивачів, щось вирішувати!

Цзилу одразу, не відкладаючи, виконував обіцяння.

13

Учитель казав:

— Я розбираю позови не гірше за інших, але треба, щоб позовів не було.

14

Цзичжан спитав про те, в чім полягає управління державою. Учитель відповів:

— Коли керуєш, забудь про спочинок. А виконуючи доручення, будь чесним.

15

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж, опановуючи всю вченість, теж може межу не перейти, якщо стримуватиме себе правилами ритуалу.

16

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж сприяє тому, щоб у людині перемагало все, що є в ній найкращого, а не погане. Мала людина сприяє іншому.

17

Доброчинний із Молодших спитав Конфуція про те, в чому полягає правління.

Конфуцій відповів:

— Правління є виправляння.

Хто ж насмілиться не виправитися,

Коли виправитесь Ви самі?!

18

Доброчинний із Молодших був стурбований збільшенням крадіжок і спитав поради в Конфуція.

Конфуцій відповів:

— Коли самі будете помірні в бажаннях,
Не погодяться красти й за нагороду.

19

Доброчинний із Молодших, розмовляючи з Конфуцієм про управління державою, спитав:

— Що, коли страчувати безпутних заради зближення з тими, в кого є путь?

Конфуцій відповів:

— У ваших руках кермо, навіщо ж вам страчувати? Вам варто лише захопитися самому добрими ділами, і весь народ умить запрогне всього доброго. У доброчинного мужа чеснота — вітер, а в малих людей вона — трава; схиляється трава за вітром.

20

Цзичжан спитав:

— Яким має бути учений муж, щоб його можна було називати видатним?

— А що, як на тебе, означає «видатний»? — спитав Учитель.

— Завжди бути уславленим у країні, завжди бути уславленим у родині, — відповів Цзичжан.

Учитель заперечив:

— Це прославлений, а не видатний. А видатний нехитрий і щирий, він любить справедливість, усвідомлює те, що йому кажуть люди, і вивчає вираз їхніх облич, турбується про те, щоб поставити себе нижче за інших. Він неодмінно буде видатним у країні і видатним у родині. А кого прославляють, той зовні проявляє людяність, а чинить усупереч їй, і так живе, не знаючи сумнівів. От він і буде неодмінно уславленим у країні й уславленим у родині.

21

Фань Чі, супроводжуючи Вчителя на прогулянці біля вівтаря Дощу, сказав:

— Насмілюся спитати, що означає піднести чесноту, очиститися від погані й виявити оману?

Учитель відповів:

— Яке добре запитання! Хіба не піднести чесноту, якщо зважати більше на діло,

аніж на його результат? Хіба не очиститися від погані, якщо стати до бою з поганим у собі і не торкатися поганого в інших? Хіба не звідати оману, якщо через короткий спалах гніву забути себе і своїх близьких?

22

Фань Чі спитав про те, що таке людяність.

Учитель відповів:

— Це любов до людей.

Фань Чі спитав про те, що таке знання.

Учитель відповів:

— Це знання людей.

Фань Чі не зрозумів. Тоді Учитель пояснив:

— Якщо поставити чесних над безчесними,
То можна всіх безчесних зробити чесними.

Фань Чі пішов і, зустрівшись із Цзися, сказав:

— Я тільки що був у Вчителя і спитав його про те, що таке знання, а він відповів: «Якщо поставити чесних над безчесними, То можна всіх безчесних зробити чесними».

Що це значить?

— Прекрасно сказано! — відповів Цзися. — Коли Шунь правив Піднебесною і вибирали з натовпу, то висунули Гао Яо, і всі, хто не був людяним, віддалились. Коли Тан правив Піднебесною і вибирали з натовпу, піднесли І Іня, і всі, хто не був людяним, віддалились.

23

Цзигун спитав про те, що означає бути комусь другом. Учитель відповів:

— Будь чесний із ним, коли даєш йому пораду, і спонукай до доброго. Але якщо він не слухається, то не наполягай, щоб не бути приниженим.

24

Учитель Цзен сказав:

— Чеснотливий муж заводить дружбу за допомогою своєї ученості, а дружба допомагає йому ствердитися в людяності.

ГЛАВА 13

Цзилу

1

Цзилу спитав про те, що означає бути правителем.

Учитель відповів:

— Спонукай до сумлінності своїм прикладом.

Коли Цзилу попросив дальших пояснень, Учитель сказав:

— Не знай відпочинку.

2

Чжунгун став управителем у Молодших і спитав про те, що значить бути правителем.

Учитель відповів:

— Будь взірцем для своїх підданців, не винуй за малі провини, висувай достойних і здібних.

— А як упізнати достойних і здібних, щоб їх піднести? — спитав Чжунгун.

Учитель відповів:

— Піднеси тобі відомих,

А тих, кого не знаєш, —

Чи інші відкинуть?

3

Цзилу сказав:

— Вейський володар жде Вас для справ правління. З чого Ви почнете?

Учитель відповів:

— Треба виправити імена.

— Ви так вважаєте? — заперечив Цзилу. — Це надто заумно. Навіщо їх виправляти?

Учитель відповів:

— Який ти неосвічений, Ю! Чеснотливий муж, напевно, промовчав би, почувши те, чого не розуміє. Адже якщо не підходить ім'я, то недоречно його тлумачення; якщо ж недоречно тлумачення, не може бути успіху в справі; а без успіху в справі не квітнуть

ритуал і музика; але якщо ритуал і музика не квітнуть, то покарання б'ють мимо цілі; а коли покарання б'ють мимо цілі, народ бентежить. Тому все, що називає чеснотливий муж, завжди можна розтлумачити, а що він тлумачить, завжди можна виконати. Чеснотливий муж лише уникає в тлумаченні недбалості.

4

Фань Чі попросив навчити його хліборобства.

Учитель відповів:

— Мені не зрівнятися в цьому з селянами.

Фань Чі попросив навчити його обробляти город.

Учитель відповів:

— Мені не зрівнятися в цьому з городниками.

Коли Фань Чі вийшов, Учитель сказав:

— Яка ж мала людина, Фань Сюй!

Коли правитель любить ритуал, ніхто в народі не насмілиться бути нешанобливим;

коли правитель любить справедливість, ніхто в народі не насмілиться бути неслухняним; коли правитель любить правду, ніхто в народі не насмілиться бути нечесним. І якщо буде так, то звідусюди стане прибувати народ, несучи з собою на спинах своїх дітей. Навіщо тоді правителю самому орати і сіяти?

5

Учитель сказав:

— Якщо знаєш напам'ять усі триста Пісень, але не розумієшся на дорученій тобі державній справі і не можеш, посланий у чужі землі, самостійно вести переговори, то яка користь у Піснях, хай ти навіть пам'ятаєш їх так багато?!

6

Учитель сказав:

— Коли ведеш себе правильно, то за тобою підуть і без наказу; та коли ведеш себе неправильно, то не послухають, хоч і накажеш.

7

Учитель сказав:

— У князівств Лу і Вей — братні правління.

8

Учитель казав про Цзиня, сина князя Вей, що він був обдарований житейською мудрістю: коли мав зовсім небагато, то сказав: «Мені цього майже досить!» А стало трохи більше, заявив: «Усього є майже сповна!» А коли з'явилося ще більше, він сказав: «Живу майже зовсім розкішно!»

9

У подорожі у Вей з Учителем був Жань Ю, який правив повозкою. Учитель зауважив:

— Як багато людей!

Жань Ю спитав:

— Коли їх багато, то що ще слід зробити?

— Їх збагатити, — відповів Учитель.

Жань Ю знову спитав:

— А якщо стануть і багаті, то що ще слід зробити?

— Їх просвітити, — відповів Учитель.

10

Учитель сказав:

— Коли якийсь правитель запросить мене на службу, то в нього вже протягом року все стане краще, а через три він здобуде успіх.

11

Учитель вигукнув:

— Воістину, як правильно сказано, що якщо влада в країні протягом ста років належатиме хорошим людям, то вони зможуть упоратися з насиллям і обійтися без страт!

12

Учитель сказав:

— Навіть коли приходить до влади справжній правитель, людяність може утвердитися лише через покоління.

13

Учитель казав:

— Коли ти виправляєш сам себе, то з чим не впораєшся в правлінні? Коли не можеш сам себе виправити, то як же виправлятимеш інших?

14

Коли Жань повернувся із засідання, Учитель спитав:

— Чому прийшов так пізно?

— Обговорювали одну державну справу, — відповів учень.

Учитель заперечив:

— Ця справа не могла бути державною. Інакше я чув би про неї, хоча ніде й не служу.

15

Князь Твердий спитав:

— Чи можна одним висловлюванням привести країну до розквіту?

Конфуцій відповів:

— Цього не можна досягнути висловлюванням. Але люди кажуть: «Важко бути правителем і нелегко бути підданцем». Якщо зрозумієш, як важко бути правителем, то хіба не наблизишся до того, коли одним висловлюванням приводять державу до розквіту?

— А чи можна одним висловлюванням згубити країну? — спитав князь.

Конфуцій відповів:

— Цього не можна досягнути словом. Але люди кажуть: «Я радію з того, що я правитель лише тоді, коли не суперечать моїм словам». Якщо те, про що він каже, прекрасно, хіба погано, що йому ніхто не суперечить? Але якщо сказане погане і ніхто не заперечує, то хіба не наблизишся до того, щоб одним словом погубити державу?

16

Князь Ше спитав, що значить управління державою. Учитель відповів:

— Це коли радіють ті, що близько,
І приходять ті, що далеко.

17

Коли Цзися став управителем Цюйфу, він спитав про те, як мусить діяти правитель.

Учитель відповів:

— Не сподівайся на швидкі успіхи й не спокушайся малою вигодою. Поспішиш — і не досягнеш мети, спокусишся малим — і не зробиш великого.

18

Князь Ше сказав Конфуцію:

— У моєму селі був один відвертий чоловік. Його батько вкрав барана, і він виказав свого батька.

Конфуцій відповів:

— У моєму селі щирі люди відрізняються від ваших. Батьки там покривають синів, а сини — батьків. У цьому щирість і полягає.

19

Фань Чі спитав про те, в чім полягає людяність. Учитель відповів:

— Держатися з шанобливістю вдома,

Сумлінно ставитися до справи
І чесно чинити з іншими.
Від цього не можна відмовлятися,
Навіть коли їдеш до варварів.

20

Цzigун спитав:

— Яким треба бути, щоб могли назвати
ученим мужем?

Учитель відповів:

— Ученою може називатись людина, по-
міркована у своїй поведінці, здатна з гідніс-
тю виконати наказ правителя під час місії
в чужому краї.

— Насмілюсь дізнатися, яка наступна за
цією?

— Названа в роду шанобливою до бать-
ків,

Названа в селі поштивою до старших.

— Насмілюсь дізнатися, яка наступна за
цією?

— Нею буде, безсумнівно, мала людина,
чий речі завжди щирі, а дії рішучі. Вона об-

межена і вперта, але її теж можна вважати «наступною».

— А які ті, хто в наші дні стоять біля керма?

— А... дрібні людці! На них не можна зважати!

21

Учитель сказав:

— Не знайшовши того, хто іде посередині, повинні зближуватися з нестримним і сумлінним. Нестримні цілеспрямовані, а сумлінні стримані.

22

Учитель сказав:

— У південців є вислів: «У кому нема постійності, той не зможе бути навіть чаклуном і лікарем!» Прекрасно сказано!

*Хто непостійний у своїй чесноті,
Часто почуває сором.*

Учитель пояснив:

— Йому про це й гадати не треба.

23

Учитель казав:

— Чеснотливі мужі, маючи розбіжності, перебувають у гармонії; а в малих людей гармонії не може бути і в згоді.

24

Цзигун спитав:

— Що, коли когось люблять усі односельці?

Учитель відповів:

— Це погано.

— Що, коли когось ненавидять усі односельці?

— Це теж погано. Буде краще, якщо його полюблять лише хороші односельці і зненавидять погані, — відповів Учитель.

25

Учитель сказав:

— Легко служити, коли править чеснотливий муж, але догодити йому непросто. Йому не догодити, якщо догоджати, не йдучи по путі. Коли же він керує людьми, то зважає на таланти кожного.

Важко служити, коли править мала людина, але догодити їй легко. Їй можна догодити, якщо навіть догоджати, не йдучи по Путі. А коли вона керує людьми, то вкрай до них вимоглива.

26

Учитель казав:

— У чеснотливому мужі скромність поєднується із розкутістю, у малій людині за відсутності розкутості багато пихи.

27

Учитель сказав:

— Хто твердий, рішучий, нехитрий і говорить насилу, той близький до людяності.

28

Цзилу спитав:

— Яким треба бути, щоб могли назвати ученим мужем?

Учитель відповів:

— Ученим може називатись людина, здатна напучувати й бути доброзичливою. Вона

напучує друга й ставиться доброзичливо до брата.

29

Учитель сказав:

— Якщо хороша людина навчала людей сім років,

Їх можна посилати в бій.

30

Учитель сказав:

— Вести воювати ненавчених людей значить їх залишати напризволяще.

ГЛАВА 14

Сянь спитав

1

Сянь спитав про те, що значить «соромно».

Учитель відповів:

— Соромно діставати платню, і коли в країні є Путь, і коли її там нема.

— А чи можна вважати людяністю позбавлення від марнославства, зверхності, заздрощів і зажерливості?

— Можна вважати, що цього важко досягнути. А щодо людяності, то я не знаю, — відповів Учитель.

2

Учитель сказав:

— Не гідний бути вченим той, хто думає про сите й спокійне життя.

3

Учитель казав:
— Коли в країні є путь,
Будь щирий у вчинках і речах;
Коли в ній немає путі,
Будь щирий у вчинках, у розмовах обережний.

4

Учитель сказав:
— У добродійних людей завжди є що сказати, але в кого є що сказати, той не завжди буває добродійним.
Хто повний людяності, той неодмінно хоробрий, але хоробрий не завжди повен людяності.

5

Наньгун спитав Конфуція:
— І майстерно стріляв з лука, Ао міг пересувати по суходолу човни, але це їм не допомогло й обидва зле скінчили. А Юй і Цзи самі орали землю й здобули всю Піднебесну!

Учитель нічого на це не відповів, але, коли Наньгун Ко вийшов, сказав:

— Який він справді чеснотливий муж!
Як він шанує чесноту!

6

Учитель казав:

— На жаль, буває, чеснотливий муж — і нема в нім людяності, але не буває, щоб мала людина — і була вона людяна!

7

Учитель сказав:

— Як можна бути невибагливим до того, кого ти любиш?

Як можна залишати без поради того, кому ти відданий?

8

Учитель сказав:

— Складаючи формулювання, Бі Чень спочатку створював його начорно, Ши Шу висловлював про це свою думку, відповідальний за зовнішні зносини Цзююй вносив правки, а Цзичань зі Східного селища вигострював.

Хтось попросив Учителя висловитися про Цзичаня, і він відповів:

— Це милостива людина.

Коли попросили висловитися про Цзисі, відповів:

— Це ж він, це він!

Коли попросили висловитися про Гуань Чжуна, відповів:

— Це була людина! Він відібрав у Бо селище Пянь із трьома сотнями родин, але Бо, хоч і був вимушений харчуватися грубою їжею, жодного разу до своєї смерті на нього не нарікав.

10

Учитель казав:

— Важко біднякові злоби не мати,
І легко багатому не бути чванливим.

11

Учитель сказав:

— У Мен Гунчо цілком вистачало б здібностей для того, щоб бути управителем у великих кланах на кшталт Чжао чи Вей, але

він не міг би бути сановником у таких невеликих князівствах, як Тен чи Сюю.

12

Цзилу спитав про те, яка вона, довершена людина.

Учитель відповів:

— Довершеною можна вважати людину з розумом Цзана Войовничого Другого, безкорисливістю Гунчо, хоробрістю Чжуанцзи з Бяня, вправністю Жань Цю, облагородженими обрядами й музикою.

Потім продовжив:

— Але навіщо ж довершеним людям бути обов'язково такими в наш час? Адже довершеним також можна вважати того, хто ставить справедливість вище за особисту вигоду, жертвує собою в момент небезпеки й ніколи, навіть перебуваючи довгий час у скрутті, не забуває своїх обіцянок.

13

Учитель спитав у Гунмін Цзя про Гуншу Освіченого:

— Чи правда, що він не говорить, не усміхається й не має власності?

Гунмін Цзя відповів:

— Той, хто це вам сказав, перебільшував. Він говорить вчасно — і ніхто не втомлюється від його слів; сміється, коли весело, — і нікому не докучає його сміх; привласнює, якщо це справедливо, — і нікого не обтяжує його привласнення.

— Це так. Але хіба він так і чинить? — спитав Учитель.

14

Учитель сказав:

— Цзан Войовничий Другий, покладаючись на свою землю Фан, прохав у володаря Лу про те, щоб його нащадки були залишені там правити. Якщо скажуть, що він не чинив тиску на володаря, я в це не повірю.

15

Учитель сказав:

— Князь Освічений з уділу Цзинь був віроломний і нечесний, князь Стовп із Ци був чесний і невіроломний.

Цзилу сказав:

— Князь Стовп убив свого брата, принца Цзю, і Шао Ху, що служив принцу, вкоротив собі віку, а Гуань Чжун із собою не покінчив.

І потім спитав:

— Гуань Чжун не був людяним?

Учитель відповів:

— Князь Стовп завдяки зусиллям Гуань Чжуна, а не за допомогою зброї, дев'ять разів об'єднував правителів уділів. Чи зрівняється з ним за людяністю? Чи зрівняється з ним за людяністю?

Цзигун спитав:

— Гуань Чжун не був людяний? Коли князь Стовп убив свого брата Цзю, Гуань Чжун не тільки не зміг умерти, але став у нього першим радником.

Учитель відповів:

— Коли Гуань Чжун став першим радником у князя Стовпа, він зробив його геге-

моном у правителів уділів, об'єднав, виправив Піднебесну. Народ донині користується його милостями. Якби не було Гуан Чжуна, ми всі ходили б із розпущеним волоссям і загортались наліво. Хіба він міг дозволити собі бути таким само педантичним, як ті прості люди, що вкорочують собі віку в ямах та яругах, залишаючись невідомими?

18

Сановник Чжуань був управителем у Гуншу Освіченого і разом із Освіченим, за його рекомендацією, піднісся при дворі князя. Учитель, почавши про це, сказав:

— Заслуговую на ім'я Освіченого.

19

Коли Учитель заговорив про безпутство князя Чудотворного з Вей, вельможа Доброчинний спитав:

— Якщо це так, то чому ж він не гине?

Конфуцій відповів:

— У нього Чжуншу Юй відає прийомом чужоземців, жрець То організує жертвопри-

несення, а Вансунь Цзя керує військами. Як може він загинути з такими помічниками?

20

Учитель сказав:

— Хто обіцяє з легкістю й без сорому, тому важко виконати обіцяне.

21

Коли Чень Хен убив князя Простого, Конфуцій, омившись, прийшов до двору і сказав князю Скорботної Пам'яті:

— Чень Хен убив свого володаря, прошу його покарати.

— Скажи Главам трьох родин, — відповів князь.

Конфуцій, відійшовши, сказав:

— Я займаю місце за сановниками, тому не смію промовчати. А володар звелів: «Скажи Главам трьох родин».

І він пішов до них і сказав, але вони відповіли відмовою.

— Я займаю місце за сановниками, тому не смів мовчати, — сказав Учитель.

22

Цзилу спитав про те, як служити володарю. Учитель відповів:

— Не бреши і не давай йому спокою.

23

Учитель казав:

— Чеснотливий муж осягає найвище,
Мала людина осягає нижче.

24

Учитель сказав:

— У давнину навчались заради
вдосконалення себе,
Нині навчаються, щоб сподобатись іншим.

25

Цюй Боюй послав одного чоловіка до Конфуція.

Сидячи з ним, Конфуцій його спитав:

— Що робить наш пан?

— Пан хотів би, але ще не може, менше схиблювати, — відповів він.

Коли посланець Цюй Боюя вийшов, Учитель вигукнув:

— Який посланець! Який посланець!

26

Учитель казав:

— У справи іншого не вникай,
Коли не на його ти місці.

Учитель Цзен пояснив:

— Чеснотливий муж не думає про те, що не відноситься до нього за становищем.

27

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж соромиться багато говорити, а коли діє, то проявляє надмірність.

28

Учитель сказав:

— Троїста путь вирізняє чеснотливого мужа, мені не до снаги:

Людяний не тривожиться,
Тямущий не сумнівається,

Сміливий не боїться.

Цзигун зауважив:

— Учитель це про себе сказав.

29

Цзигун любив давати оцінку людям.

Учитель сказав:

— Який ти, мабуть, довершений, Ци!

А в мене для цього нема часу.

30

Учитель сказав:

— Не журися, що тебе ніхто не знає,

А журися через свою недовершеність.

31

Учитель сказав:

— Чи не буде гідною людиною той, хто зможе без упередження й підозрливості за-
здальгідь прозріти брехню й недовіру?

32

Вейшен Му сказав Конфуцієві:

— Заради чого ти так клопочешся, Цю?

Не інакше як хочеш показати свою красномовність?

— Я не смію бути красномовним, але мені не до вподоби упертюхи, — відповів Конфуцій.

33

Учитель казав:

— Коня звать тисячоверстовим, славлячи його вдачу, а не фізичну силу.

34

Хтось запитав:

— Що, коли за зло платити добром?

Учитель відповів:

— А чим же за добро платити?

Плати за зло по справедливості,

А за добро плати добром.

35

Учитель сказав:

— Який жаль! Ніхто мене не знає.

— Але чому ж Вас ніхто не знає? — спитав Цзигун.

Учитель відповів:

— Не нарікаю на Небо, але не виную людей, працюючи коло нижчого, найвище досягнув. Чи не Небесам і відомий я?

36

Гунбо Ляо оббрехав Цзилу перед Молодшим Сунем. Ццифу Великий повідомив про це Вчителю і додав:

— Гунбо Ляо вдалося насправді посіяти сумнів у серці господаря. Але в мене ще стане сил, щоб піддати його публічній страті.

Учитель сказав:

— Чи підуть шляхом, а чи його відкинуть, на те є повеління Неба. Як може Гунбо Ляо завадити Небесному велінню?

37

Учитель сказав:

— Кращий віддаляється від світу,
За ним іде утікач із країни,
Наступний уникає погляду,
За ним слідом той, що тікає від слів.

Цзилу заночував біля Кам'яної брами.
Вранці воротар у нього спитав:

— Ти від кого ідеш?

— Від Конфуція, — відповів Цзилу.

Воротар вигукнув:

— Чи не той це, хто продовжує робити те, в чому, як він знає, йому не досягнути успіху?

Коли Вчитель, перебуваючи в уділі Вей, бив у кам'яний гонг, якийсь чоловік із плетеницею за плечима проходив повз ворота дому Конфуція і сказав:

— Як тяжко на серці в того, хто так б'є в гонг!

І потім продовжив:

— Які грубі ці звуки! Такі дрібні й набридливі! Ніхто тебе не цінує — то й облиш, оце й усе.

*Глибоко — переправлюсь убраний,
А мілко — перейду, піднявши полу.*

Учитель відповів:

— Він такий категоричний, що не можу й заперечити!

40

Цзичжан спитав:

— У Книзі сказано: «Пращур Піднесений, дотримуючись жалоби, жив у халупі і не говорив три роки». Що це значить?

Учитель відповів:

— Не тільки він, усі древні так учиняли. Після смерті володаря посадові особи протягом трьох років виходили в своїй діяльності тільки з вказівок першого радника.

41

Учитель сказав:

— Коли правитель любить ритуал, йому легко керувати народом.

42

Цзилу спитав про те, що значить бути чеснотливим мужем. Учитель відповів:

— Це значить удосконалювати себе з благоговінням.

— І це все?

— Удосконалювати себе, щоб тим самим забезпечити добре життя інших.

— І це все?

— Удосконалювати себе, щоб тим самим забезпечити добре життя народу. Чи не саме це так сильно хвилювало ще Яо з Шунем?

43

Дожидаючись Учителя, Юань Жан сидів, розкинувши ноги. Учитель сказав:

— Хто в дитинстві не був сумирний і не слухався старших, дійшовши віку, не зробив нічого, що можна передати нащадкам, і в старості все продовжує жити, не вмирає, — це розбійник.

І вдарив його палкою по нозі.

44

Хлопчик із селища Цюе доповідав Учителю.

Хтось запитав про нього:

— Він робить успіхи?

Учитель відповів:

— Судячи з того, що він сідає з нами, ходить нарівні зі старшими за віком, це той, хто шукає скорих результатів, а не справжнього успіху.

ГЛАВА 15

Князь чудотворний із уділу Вей

1

Князь Чудотворний з уділу Вей спитав про способи бойового шикування.

Конфуцій відповів:

— Я знаю, як розставити жертвні чаші та посуд, але як вишикувати військо — цього не навчився.

І наступного дня пішов з Вей.

2

У Вчителя, коли він знаходився в Чень, вичерпався запас зерна; усі, хто його супроводжував, похворіли, не могли підвестися. Цзилу був незадоволений, зустрівся з ним і спитав:

— І чеснотливий муж живе в злиднях?

Учитель відповів:

— Чеснотливий муж у злиднях не відступає; мала людина, терплячи злидні, стає розпущеною.

3

Учитель спитав:

— Ци, ти думаєш, що я з тих, хто вивчає багато і все запам'ятовує?

— Так, а хіба ні?

— Ні! У мене кризь усе проходить одне.

4

Учитель сказав:

— Ю, мало тих, хто розуміє, що таке чеснота.

5

Учитель сказав:

— Чи це не Шунь був, хто правив у бездіяльності? Що ж він робив? Повернувши обличчя прямо на південь, він шанував себе, і тільки!

Цзичжан спитав про те, що значить проявити себе.

Учитель відповів:

— Якщо твої слова чесні й правдиві, а вчинки шляхетні й сповнені шаноби, то проявиш себе навіть у землях варварів. Але як зможеш проявити себе, хай навіть і в рідних краях, якщо слова твої брехливі й нечесні, а вчинки позбавлені шляхетності та шаноби? Коли стоїш, то маєш бачити це подумки перед собою, а їдеш у повозці — бачити це, ніби воно прихилилося до поперечини. Тоді тільки й зможеш проявити себе.

Цзичжан записав це на своєму поясі.

Учитель сказав:

— Який прямий був хроніст Юй! Він був ніби стріла, коли країна йшла по путі, і був ніби стріла, коли країна з путі сходила.

Яким чеснотливим мужем був Цюй Боюй! Він ішов служити, коли в країні була путь, і міг приховувати свої здібності, коли в ній не було путі.

8

Учитель сказав:

— Коли не говорите з тим, із ким можна говорити, то втрачаєте таланти; а коли говорите з тим, із ким говорити не можна, то витрачаєте слова дарма. Але розумний нікого не втрачає і не витрачає слів дарма.

9

Учитель казав:

— Мужі високих помислів і ті, хто повні людяності, не погодяться заради збереження свого життя завдати шкоди людяності, але можуть лише пожертвувати собою, щоб до кінця бути людяними.

10

Цзигун спитав про те, як здобути людяність.

Учитель відповів:

— Ремісник спочатку обов'язково нагострить інструмент, щоб успішно виконати свою роботу.

Коли живеш у який-небудь країні, служи лише найдостойнішим з її сановників і веди дружбу з її найлюдянішими мужами.

11

Янь Юань спитав про те, як треба управляти країною. Учитель відповів:

— Додержуйся сезонів дому Ся,
Їзди в повозці дому Інъ,
Носи шапку дому Чжоу,
Використовуй у музиці танець «Весняний».
Відкидай наспіви Чжен
І не зближайся з тими, хто красномовний.
Наспіви Чжен розпусні,
Красномовні ж — небезпечні.

12

Учитель казав:

— Коли не відають далеких дум,
То не уникнуть близького смутку.

13

— Усе скінчено! Мені не траплявся ще той, хто любив би чесноту так само сильно, як чуттеві насолоди.

14

Учитель сказав:

— Чи це Другий був із Цзанів Освічений, хто займав свій пост по-зłodійськи? Він знав про чудові якості Милостивого з Люся, але не прагнув служити з ним разом при дворі.

15

Учитель казав:

— Коли вимогливі до себе й поблажливі до інших, то не викликають злості.

16

Учитель сказав:

— Я не знаю, як мені бути з тим, хто не питає себе повсякчас: «Як же бути? Як же бути?»

17

Учитель зауважив:

— Як важко бути разом весь день і захоплено мудрувати, не починаючи жодної мови про справедливість!

18

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж бачить у справедливості неприкрашену суть. Ритуали використовуються, щоб утілити її в учинках, смиренність — щоб дати їй проявитися, а щирість — щоб досягнути в ній досконалості. Чеснотливий муж саме такий!

19

Учитель казав:

— Чеснотливий муж журиться через свою недосконалість, він не журиться через те, що невідомий людям.

20

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж боїться, що помре він і не буде його ім'я уславлене.

21

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж вимогливий до себе, Мала людина вимоглива до інших.

22

Учитель казав:

— Чеснотливий муж, усвідомлюючи свою вищість, нікому її не показує, він легко сходиться з людьми, але лишається безстороннім.

23

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж не підносить нікого за слова, але не нехтує і словами через те, хто їх каже!

24

Цзигун спитав:

— Чи знайдеться одне таке слово, якого можна було б додержуватися все життя?

Учитель відповів:

— А чи не таке співчуття?

Чого собі не побажаєш,

Того не роби й іншим.

25

Учитель сказав:

— Кого я, спілкуючись із людьми, хвалив або лаяв?

Якщо я хвалив, то лише того, хто був випробуваний.

Завдяки цим простим людям Три династії і йшли прямим шляхом.

26

Учитель сказав:

— Власник коня дає його іншим об'їздити. Я ще бачив, як хроністи залишали пропуски в сумнівних місцях. Але в наш час це, на жаль, уже не трапляється.

27

Учитель казав:

— Солодкою мовою затьмарюють чесноту, а невелика нетерплячка може завадити великим замірам.

28

Учитель сказав:

— Коли кого-небудь усі ненавидять,
Це вимагає перевірки;
Коли кого-небудь усі люблять,
Це вимагає перевірки.

29

Учитель сказав:

— Людина здатна зробити путь великою,
Але великою людину робить не путь.

30

Учитель казав:

— Лише те — помилка,
Що не виправляється.

31

Учитель зізнавався:

— Я днями цілими не їв і всі ночі не спав — усе думав, але дарма, корисніше — навчатись.

32

Учитель сказав:

— Чеснотливий муж стримить лише до путі, але не турбується про свій прожиток. Буває, голодують, працюючи коло поля; буває, дістають заплату, коли звертаються до науки. Чеснотливий муж тривожиться про те, щоб віднайти путь, він не тривожиться про свою бідність.

Учитель сказав:

— Утратять неодмінно, навіть якщо здобудуть, те, для чого розуму вистачає, але людяності, щоб зберігати, не досить. Може вистачати для цього розуму і людяності, але якщо управляти без суворої пристойності, народ не сповниться шаноби. Коли вистачає і розуму, і людяності і правлять, дотримуючись суворої пристойності, але не спонукають діяти за допомогою обрядів, то досконалості ще нема.

Учитель пояснив:

— Чеснотливий муж нецінний у малому, але йому до снаги все велике; малим людям не до снаги все велике, але вони цінні в малому.

Учитель сказав:

— Людяність для людей важливіша, ніж вода з вогнем. Я бачив тих, що гинули від води з вогнем, але ніколи не бачив, щоб хто-небудь загинув від людяності.

36

Учитель закликав:

— Не поступайся можливістю бути людяним навіть своєму наставнику.

37

Учитель зауважив:

— Чеснотливий муж твердий у принципах, але не впертий.

38

Учитель сказав:

— Коли служать володарю, ставляться шанобливо до своїх обов'язків і не надають значення тому, яку мають платню.

39

Учитель наголосив:

— Можна навчати всіх без розбору.

40

Учитель зауважив:

— Коли шляхи неоднакові, не складають разом планів.

Учитель сказав:

— Мова має бути тільки виразною.

Коли музикант Мянъ, прийшовши до Вчителя, наблизився до східців, Учитель сказав:

— Це східці!

Підійшовши з ним до розстелених для сидіння циновок, Учитель сказав:

— Це циновки.

Після того як усі всілись, Учитель його повідомив:

— Тут сидить отакий-от, там — такий-от.

Коли музикант Мянъ пішов, Цзичжан спитав:

— Так треба поводитися з музикантами?

— Так, саме так й треба допомагати сліпому музикантові, — відповів Учитель.

ГЛАВА 16

Молодший

1

Коли Молодший вирішив виступити проти землі Чжуаньюй, Жань Ю і Цзи Лу зустрілися з Конфуцієм і повідомили:

— Молодший вирішив почати бойові дії проти Чжуаньюй.

Конфуцій відповів:

— Але в цьому чи не ти, Цю, і винен? Цар-предок колись зробив Чжуаньюй відповідальним за жертвопринесення горі Дунмен, до того ж ця земля знаходиться на території нашого князівства і захищає його вівтарі. Навіщо ж виступати проти нього?

Жань Ю відповів:

— Наш пан бажає цього, а ми обидва, його підданці, не хочемо.

Конфуцій відповів:

— Цю, у Чжоу Жень є вислів: «Коли ти можеш проявити свої здібності, то залишайся

на посту, а не здатен — іди». Навіщо сліпому проводир, що не підтримує його в небезпечному місці і не допомагає встати, коли він падає? Ти говориш неправильно. Хто винен, коли з клітки тікає тигр чи носоріг або ламаються в скриньці панцир черепахи і нефрит?

— Міські мури у землі Чжуаньюй міцні, і вона знаходиться недалеко від Бі, — сказав Жань Ю.

— Якщо зараз не захопити, то в майбутньому напевно принесе біди синам і внукам Молодшого.

Конфуцій заперечив:

— Цю, чеснотливий муж не любить, коли не висловлюють прямо своїх замірів, лише намагаються знайти їм виправдання. Я чув, що того, хто править державою або очолює шляхетний рід, тривожить не відсутність багатства, а його несумірний розподіл, обтяжує не мала кількість народу, а відсутність добробуту. При сумірності нема бідності; коли панує гармонія, нема браку людей; де утверджується добробут, там не буває потрясінь. Отак-от. Тому коли непокірні жителі

далеких місцевостей, їх приваблюють тим, що вдосконалюють освіту й мораль; а коли приваблюють, то роблять їхнє життя щасливим. І ось ви обидва, Ю й Цю, хоча і ходите в помічниках у господаря, але жителі далеких місцевостей йому не скоряються, і він не може їх привернути; у країні чвари і розбрат, а він не може її вберегти, та ще й заміряється виступити зі зброєю всередині країни. Молодшим Суням, боюся, треба берегтися не землі Чжуаньюй, а самих себе.

2

Конфуцій сказав:

— Коли під Небесами додержуються путі, то ритуали, музика, каральні війни виходять лише від Сина Неба; коли під Небесами нема путі, то ритуали, музика, каральні війни виходять від князів. Коли виходять від князів, то лише деякі з них не втрачають владу через десять поколінь; коли виходять від сановників, то лише деякі з них не втрачають владу через п'ять колін. Коли доля країни в руках побічних слуг, то лише деякі з них не втрачають владу через три коліна.

Коли під Небесами додержуються путі, сановники не мають найвищої влади.

Коли під Небесами додержуються путі, народ не просторікує.

3

Конфуцій зауважив:

— Уже п'ять поколінь у князівського роду немає реальної влади, і чотири покоління вона перебуває в руках сановників. Тому і змаліли так нащадки трьох родин князя Стовпа.

4

Конфуцій сказав:

— Бувають три корисних друга і три друга, що шкодять. Корисні справедливий друг, щиросердий друг і друг, який багато знає. А шкідливі — улесливий друг, двоєдушний друг і друг красномовний.

5

Конфуцій сказав:

— Є три корисні й три шкідливі радості. Корисно радіти правильно виконаному ри-

туалу з музикою, розмовам про що-небудь хороше в людях і тому, що дружите з багатьма достойними людьми. Але шкідливо поринати в радості марнославства, неробства й застілля.

6

Конфуцій застерігав:

— Поряд із чеснотливим мужем допускають три помилки: говорити, коли не час говорити, — це нерозважливість; не говорити, коли настав час говорити, — це по-тайливість; і говорити, не помічаючи його міміки, — це сліпота.

7

Конфуцій сказав:

— Чеснотливий муж виконує три заборони: замолоду, коли гарячі дихання і кров, він уникає насолод; у зрілому віці, коли сильні дихання й кров, він уникає сварок; у старості, коли слабкі дихання й кров, він уникає жадібності.

8

Конфуцій сказав:

— Чеснотливого мужа тричі проймає трепет: він тріпоче перед Повелінням Неба, з трепетом ставиться до великих людей і тріпоче перед словом людей найвищої мудрості. Мала людина, не знаючи Повелінь Неба, перед ними не тріпоче, нешанобливо веде себе з великими людьми й нехтує словом людей найвищої мудрості.

9

Конфуцій сказав:

— Вищий — той, хто знає від народження, наступний — той, хто пізнає в навчанні; далі — той, хто вчиться, коли потрапляє у скруту; а ті, хто й у скруті не вчаться, — люди нижчі.

10

Конфуцій сказав:

— Чеснотливий муж плекає дев'ять дум. Коли дивиться, то думає, чи точно побачив; а чує — думає, чи правильно почув; він думає,

чи ласкавий вираз його обличчя, чи звичайні його манери, чи щира мова, чи шанобливе ставлення до справи; сумніваючись, думає про те, щоб порадитись; а коли гнівається, думає про лихі наслідки; і перед тим, як щось надбати, думає про справедливість.

11

Конфуцій сказав:

— «Прагну доброго, ніби боюсь його впустити, а від поганого відскакую мов обпечений». Я здивував таких людей і такі речі чув. «Живу самотньо, шукаючи те, чого прагне серце; роблю те, що справедливо, і тим самим досягаю Путі». Я такі речі чув, але не натрапив на таких людей.

12

Князь Ци Великий мав тисячу четвірок коней, але в час його смерті народ не міг сказати про нього нічого доброго. Старший Рівний із Молодшим Рівним померли від голоду в передгір'ї Шоуяна, але народ донині згадує їх добром. Отож-бо й воно!

Чень Кан спитав Боюя:

— Ваш батько казав вам що-небудь особливе?

— Ні! — відповів Боюй. — Але якось, коли батько стояв сам, а я проходив квапливо по двору, він спитав: «Ти вивчаєш Пісні?» Я відповів: «Ні!» Він сказав: «Хто не вивчає Пісень, не може нічого сказати». І я пішов вивчати Пісні. Другого дня, коли батько стояв сам, а я проходив квапливо по двору, він спитав: «Ти вивчаєш ритуали?» Я відповів: «Ні!» Він сказав: «Хто не вивчає ритуалів, тому не знайти свого місця». І я пішов вивчати ритуали. Він казав мені тільки це.

Чень Кан, віддалившись, радісно сказав:

— Питаючи про одне, я дізнався про інше: про Пісні, ритуали і про те, що чеснотливий муж не відчуває близькості до рідного сина.

Володар удільної землі зве свою жінку «дружиною»; його дружина називає себе «ди-

тинкою»; люди їхнього уділу звать її «дружиною володаря», а при спілкуванні з людьми інших уділів називають «малим володарем»; а люди інших уділів звать її «дружиною володаря».

ГЛАВА 17

Ян Хо

1

Ян Хо хотів, щоб до нього прийшов Конфуцій, але Конфуцій не приходив. Тоді він послав Конфуцію в подарок поросля. Знайшовши час, коли Ян Хо не було вдома, Конфуцій пішов його відвідати, але несподівано зустрів його по дорозі.

— Підійди до мене, — звернувся до нього Ян Хо, — я хочу з тобою поговорити.

Потім він сказав Конфуцію:

— Може бути названий людяним той, хто, заховавши за пазухою коштовність, спокійно спостерігає, як його країна збивається на манівці? Не може. А може бути названий розумним той, хто прагне поступити на службу, але вже багато разів упускає цю можливість? Не може. Дні й місяці минуть, і з ними роки нас покинуть.

— Згоден, я піду служити, — відповів Конфуцій.

2

Учитель сказав:

— Природа кожного з іншим зближає, Звичка одне від одного віддаляє.

3

Учитель зауважив:

— Ніколи не змінюються тільки найвища мудрість і найбільша глупота.

4

Коли Учитель прийшов в Учен і почув там звуки струн і пісень, він радісно усміхнувся й сказав:

— Навіщо ж різати курку таким великим ножем?

Цзию відповів:

— Я раніше від Вас чув, що, коли чеснотливий муж навчається Путі, він переймається любов'ю до людей, а коли мала людина навчається Путі, нею стає легко керувати.

— Діти! Він правильно каже. Я перед цим казав жартома, — сказав Учитель.

5

Гуншань Норовливий повстав, укріпившись у Бі, і запросив до себе Конфуція. Учитель хотів піти, але Цзилу виказав невдоволення:

— Нема куди йти і не треба. Навіщо вже так необхідно йти до Гуншаня?

Учитель відповів:

— Хіба дарма запросить мене? Якщо мене хто-небудь візьме на службу, то чи не зможу я створити Чжоу на Сході?

6

Цзичжан спитав Учителя про те, що таке людяність. Конфуцій відповів:

— Той буде людяний, хто зможе втілити повсюди в Піднебесній п'ять чеснот.

— Можна спитати, які вони?

— Шанобливість, шляхетність, правдивість, кмітливість, доброта. Шанобливість не накликає приниження, шляхетність підкоряє

всіх, правдивість викликає в людей довіру, кмітливість дозволяє досягати успіху, а доброта дає можливість керувати людьми.

7

Бі Сі запросив до себе Учителя, і він хотів піти.

Цзилу сказав:

— Я раніше від Вас, Учителю, чув: «Хто особисто чинить лихо, до того чеснотливі мужі не приходять». Бі Сі повстав, укріпившись у Чжунмоу. Як же це можна, щоб Ви до нього пішли?

Учитель відповів:

— Правильно, я це казав.

Але чи не говорилося:

Такий твердий, що точиш —

і не піддається.

Чи не говорилося:

Такий чистий, що каляєш —

і не брудниться.

Хіба я схожий на гарбуза?

Як можна не випробувати мене, тримаючи на припоні?

Учитель спитав:

— Ю! Ти чув про шість чеснот, що переходять у шість помилок?

— Ні! — відповів Цзилу.

— Сядь! Я скажу тобі.

Коли прагнуть людяності,

але не хочуть навчатись,

То ця помилка приводить до глупоти;

Коли прагнуть проявити свій розум,

але не хочуть навчатись,

То ця помилка веде до зухвалості;

Коли прагнуть бути правдивими,

але не хочуть навчатись,

То ця помилка завдає шкоди;

Коли прагнуть щирості,

але не хочуть навчатись,

То ця помилка приводить до грубості;

Коли прагнуть бути сміливими,

але не хочуть навчатись,

То ця помилка приводить до неспокою;

Коли прагнуть непохитності,

але не хочуть навчатись,

То ця помилка приводить

до нерозсудливості.

Учитель сказав:

— Дітки! Чому ніхто з вас не вивчає Пісень? Пісні можуть впливати навіюванням. У них можна знайти наочні приклади, вони вчать товариськості, допомагають виразити обурення; сприяють поблизу служінню батькам, а на віддалі — володареві. З них дізнаєтесь багато назв птахів, звірів, дерев, трав.

10

Учитель спитав Боюя:

— Ти засвоїв пісні «Чжоунань» і «Шаонань»? Чи не подібний той, хто не засвоїв цих пісень, людині, що стала лицем до стіни і нічого не бачить?

11

Учитель вигукнув:

— Мовлять, бач, ритуали, ритуали,
Але хіба тут ідеться тільки про нефрити й шовки?

Мовлять, бач, музика, музика,
Але хіба тут ідеться тільки про дзвони та барабани?

12

Учитель запитав:

— Якщо того, хто суворий лише зовні, але насправді несміливий, порівняти з якоюсь нікчемною людиною, хіба не виявиться, що вона подібна до злодія, який прориває пліт чи перелізає через стіну?

13

Учитель сказав:

— Чесноту гублять місцеві святенники.

14

Учитель сказав:

— Хто поширює чутки, той відкинув чесноту.

15

Учитель сказав:

— Як можна разом із ницою людиною служити володарю? Коли вона ще не досягла своєї мети, то тривожиться лише про те, щоб досягти. Коли вже досягла, то тривожиться лише про те, щоб не втратити. Коли

тривожиться про те, щоб не втратити, може піти на все.

16

Учитель зауважив:

— У давнину в людей було три вади, яких у наш час уже, мабуть, не знайти! Нестримність у древніх проявлялась у норовливості, сьогодні вона проявляється в розпещеності; погордливість древніх проявлялась в стриманості, сьогодні вона проявляється в злостивості; глупота древніх проявлялась в щирості, сьогодні вона значить тільки брехливість.

17

Учитель казав:

— Людяність рідко поєднується з солодкими речами й улесливим виразом обличчя.

18

Учитель зауважив:

— Погано, коли фіолетовий колір затьмарює яскраво-червоний; погано, коли мелодії уділу Чжен псують високу музику; погано, коли велемовні гублять держави.

Учитель сказав:

— Я хотів би не говорити.

— Що ж тоді ми зможемо передати, якщо Ви не будете говорити? — спитав Цзигун.

Учитель відповів:

— А чи каже Небо що-небудь?

Але чергуються в році сезони,

Народжується все суще.

А чи каже Небо що-небудь?

Жу Бей хотів, щоб його прийняв Конфуцій. Конфуцій відмовився своєю хворобою. Але щойно той, хто передав прохання Жу Бея, вийшов за двері, Конфуцій узяв гуслі й заспівав, щоб Жу Бей його почув.

Цзай Во, питаючи про трирічну жалобу по батькам, сказав, що термін її надто довгий:

— Якщо чеснотливий муж протягом трьох років не виконуватиме ритуали, то ритуали

неминуче занепадуть; якщо він протягом трьох років не буде займатися музикою, то музика зазнає неодмінного краху. Але траур можна завершити за рік, коли закінчуються запаси торішнього зерна, знімають новий урожай і цілком змінюється вогонь, запалюваний від тертя по дереву.

— Ти будеш спокійний, якщо після року жалоби почнеш харчуватися рисом і носити парчевий одяг? — спитав Учитель.

Цзай Во відповів:

— Так, буду.

— Якщо ти будеш спокійний, — сказав Учитель, — то так і вчини. А чеснотливий муж, коли він у траурі, не може насолоджуватися смачною їжею, не радіє музиці й не почувує себе в затишку вдома. Але якщо ти будеш спокійний, то так і вчини.

Коли Цзай Во вийшов, Учитель зауважив:

— Юй нелюдяний! Син не покидає рук батька та матері три роки після свого народження. І трирічна жалоба по батькам — загальний звичай у Піднебесній. Хіба батько й мати Юя не носили його на руках три роки?

22

Учитель сказав:

— Тяжко, коли не знаходять застосування своєму серцю, проводячи всі дні, догоджаючи череву! Хіба нема такої гри, як шашки? Краще вже грати в них, ніж нічого не робити!

23

Цзилу спитав:

— Чеснотливий муж цінує сміливість?

Учитель відповів:

— Чеснотливий муж над усе цінує справедливість. Коли чеснотливий муж сміливий, але несправедливий, він викликає чвари; коли мала людина смілива, але несправедлива, вона стає розбійником.

24

Цзигун спитав:

— Чеснотливий муж кого-небудь ненавидить?

Учитель відповів:

— Ненавидить. Він ненавидить тих, хто пліткує про інших, ненавидить нижчих, які

паплюжать найвищих, ненавидять тих, хто, вирізняючись сміливістю, не додержують ритуалу, ненавидять людей, повних рішучості, але упертих.

Потім Учитель спитав:

— А ти, Ци, теж ненавидиш когось?

— Я ненавиджу тих, хто живе чужим розумом, вважає непокірність сміливістю, а доносительство — проявом відданості.

25

Учитель зауважив:

— Найскладніше спілкуватися з жінкою і малою людиною. Наблизиш їх до себе — і стануть зухвалими, а віддалиш — озлобляться.

26

Учитель сказав:

— Не має майбутнього той, хто викликає неприязнь до себе в сорок років.

ГЛАВА 18

Володар Вей

1

Володар Вей від нього пішов, володар Цзи став його рабом, Бігань загинув за напучування.

Конфуцій сказав:

— Серед інців троє мали людяність.

2

Коли Милостивий з Люся був суддею, його тричі звільняли. Хтось спитав його:

— Вам іти ще не час?

— Якщо служити людям відповідно до прямої путі, то де ж можуть не звільнити? Якщо служити людям відповідно до кривої путі, то чи треба буде покидати рідну землю? — було за відповідь.

3

Князь Великий з уділу Ци, приймаючи Конфуція, сказав:

— Я не можу його прийняти як главу роду Молодших. Прийму його за становищем між Молодшими й Старшими.

Потім князь додав:

— Я вже старий і не зможу використати його на службі.

Конфуцій пішов із Ци.

4

Цисци прислали в подарунок танцівниць. Стовп із родини Молодших прийняв їх. Три дні при дворі не заслухували справи. І Конфуцій віддалився.

5

Безумець із Чу, наспівуючи, проходив повз Конфуція і сказав:

— О феніксе, феніксе!

Як твоя чеснота підупала!

Не можна корити за те, що було,

Але те, що буде, ще досяжне.

То позбався ж! Позбався ж!

Ризикує сьогодні той, хто порається коло правління!

Конфуцій, бажаючи з ним поговорити, зліз із повозки, але той швидко пішов, і Конфуцію поговорити з ним не вдалось.

6

Чан Цзюй і Цзе Ні орали вдвох. Конфуцій, проїжджаючи, послав Цзилу спитати в них, де знаходиться переправа. Чан Цзюй спитав:

— А хто це в повозці з віжками в руках?

— Це Кун Цю, — відповів Цзилу.

— Чи не луський Кун Цю?

— Так, він.

— Цей сам знає, де переправа.

Цзилу звернувся до Цзе Ні. Цзе Ні спитав:

— А ти хто?

— Я Чжун Ю.

— Учень луського Кун Цю?

— Так.

— Уся Піднебесна, ніби бурхливий потоп; із ким зможете домогтись переміни? Ніж іти слідом за тим, хто уникає тієї чи іншої лю-

дини, чи не краще піти слідом за тими, хто тікає від світу?

Сказавши це, він продовжував спущувати землю. Цзилу повернувся і розповів усе Конфуцію. Учитель засмучено сказав:

— То з ким мені спілкуватись, як не з цим людським натовпом? Людина не може жити з тваринами і птахами. Якби була у Піднебесній Путь, я не добивався би з вами перемін.

7

Цзилу, супроводжуючи Учителя, від нього відстав і здибав старця, що ніс через плече на палці кошик. Цзилу його спитав:

— Ви бачили Учителя?

Старий відповів:

— Не томиш рук і ніг,
Не розрізняєш хлібних злаків,
То який твій учитель?

І, встромивши в землю палку, взявся полоти. Цзилу встав перед ним у поклоні зі складеними на грудях руками. Старий залишив Цзилу переночувати, зарізав курку, приготував просо, нагодував його і представив йому двох своїх синів.

Наступного дня Цзилу пішов і розповів про це Учителю.

— Це самітник, — сказав Учитель і послав Цзилу знов з ним зустрітись.

Прийшовши до нього і не заставши його вдома, Цзилу сказав:

— Не має правди той, хто не служить. Якщо не можна відкинути порядок поділу на старшого й молодшого, як можна допустити, щоб були відкинуті обов'язки володаря й слуги? Прагнучи досягти особистої чистоти, завдають шкоди цьому великому зв'язку. Для чеснотливого мужа служба — це виконання свого обов'язку, навіть коли вже відомо, що путь не можна здійснити.

8

Людьми, якими нехтували, були Старший Рівний, Молодший Рівний, Юйчжун, Іі, Чжу Чжан, Милостивий з Люся і Шао Лянь. Учитель сказав:

— Старший Рівний із Молодшим Рівним були людьми, що не відмовились від своїх прагнень і не зганьбили себе.

Він сказав про Милостивого з Люся і Шао Ляня:

— Вони відмовились від своїх прагнень і зганьбили себе. Їх вирізняли тільки зрозумілість речей і обдуманість учинків, але не більше.

Він озвався також про Юйчжуня та Іі:

— Вони в своїй самотності вільно висловлювались, зберегли себе в чистоті і проявили гнучкість, віддаляючись від світу.

Але щодо мене, то, на відміну від них, я не визначаю заздалегідь, як мені можна чинити і як не можна.

9

Старший музикант Чжи віддалився до Ци, музикант Друга трапеза Гань віддалився до Чу, музикант Третя трапеза Ляо пустився до Цай, музикант Четверта трапеза Цюе пішов у Цинь, барабанщик Фан Шу переселився на другий берег Ріки, музикант У, що грав на ручному барабані, переправився через річку Хань, помічник старшого музиканта Ян і Сян, що грав на камінному гонгу, відправилися за море.

10

Князь Чжоу сказав князю уділу Лу:

— Чеснотливий муж не ставиться зневажливо до своїх рідних, не змушує сановників нарікати на те, що їх не слухають; не нехтує старими друзями, якщо для цього нема серйозних підстав; не шукає в кому-небудь одному всіх чеснот.

11

Було вісім чжоуських учених: Старший Да і Старший Ко, Другий Ту і Другий Ху, Третій Є і Третій Ся, Молодший Суй і Молодший Гуа.

ГЛАВА 19

Цзичжан

1

Цзичжан сказав:

— Досить уже того, якщо учений муж жертвує собою в мить небезпеки, думає про справедливість, коли здобуває, намагається бути шанобливим під час жертвопринесення і проймається сумом, перебуваючи в жалобі.

2

Цзичжан сказав:

— Коли не стійкі в чесноті,
Не віддані путі всім серцем,
Чи не однаково: живуть вони
Чи їх нема на світі?

3

Учні Цзися спитали в Цзичжана про те, як треба знаходити друзів.

Цзичжан спитав:

— А що каже про це Цзися?

— Він каже: «Водить дружбу з тими, хто для неї підходить, непідходящих уникайте», — відповіли вони.

Цзичжан сказав:

— А мені відомо інше: чеснотливий муж шанує гідних людей і терпляче ставиться до всіх інших, хвалить хороших людей і жаліє невмілих. Якби я мав великі чесноти, до кого я був би нетерплячим? А якби я був негідною людиною, мене знехтували б інші, і як тоді я міг би їх уникнути?

4

Цзися сказав:

— Неодмінні достоїнства має навіть мала Путь, але на ній, боюся, застрягнеш, прагнучи далекої мети, тому чеснотливий муж не тратить на неї своїх зусиль.

5

Цзися відповів:

— Залюбленим у навчання можна назвати людину, яка щодня усвідомлює свою не-

довершеність і щомісяця відновлює в пам'яті все те, чого навчена.

6

Цзися сказав:

— Ученість, твердість прагнень,
Допитливість, стурбованість усім
близьким —
У цьому полягає людяність.

7

Цзися сказав:

— Ремісники, щоб виконати свою роботу, трудяться в майстернях, а чеснотливий муж, щоб знайти свою стежку, навчається.

8

Цзися зауважив:

— Помиляючись, мала людина завжди знаходить виправдання.

9

Цзися сказав:

— Чеснотливий муж по-різному сприймається в трьох випадках: здалеку він здаєть-

ся поважним, зблизька постає ласкавим, а його мову вирізняє строгість.

10

Цзися навчав:

— Чеснотливий муж, не здобувши довіри простих людей, не примушує їх працювати, інакше вони вважатимуть його поганцем; не здобувши довіри, він не виступає з повчанням, інакше його вважатимуть брехуном.

11

Цзися сказав:

— Якщо не виходити за межі найвищої чесноти, то можна не бути суворим у додержанні другорядних правил поведінки.

12

Цзию зауважив:

— Учні Цзися цілком придатні для того, щоб зробити прибирання, відповісти на питання, підійти й відійти. Але все це друго-

рядне, а головного вони не знають. Як же так можна?

Цзися, почувши це, сказав:

— Хоч як шкода, але Янь Ю не має рації. Що чеснотливий муж, відповідно до своєї путі, викладає спочатку? Що, втомлений, залишає на потім? Він це розрізняє так само, як види різних трав, дерев. Як може його путь вести до омани? Тільки люди найвищої мудрості, напевно, можуть одразу оволодіти початком і кінцем.

13

Цзися сказав:

— Навчайся у вільний від служби час,
Служи, коли вільний від навчання.

14

Цзюю зауважив:

— Вичерпує траур крайня печаль.

15

— Незвичайні здібності має мій друг Чжан, але людяності йому бракує.

16

Учитель Цзен вигукнув:

— Яка в Чжані величавість! Але з ним поряд важко добиватися людяності.

17

Учитель Цзен сказав:

— Я чув від Учителя, що люди до певного часу не можуть виразити себе, але це неодмінно відбувається з ними, коли умирають їхні батьки.

18

Учитель Цзен сказав:

— Я чув від Учителя, що все інше, чим візнявся в шануванні своїх батьків Суворий зі Старших, легко виконати, за винятком того вчинку, в якому важко з ним зрівнятися, коли він відмовився змінити слуг свого померлого батька і залишив незмінним його правління.

19

Коли голова родини Старших зробив Ян Фу суддею, Ян Фу звернувся за порадою до вчителя Цзена, і вчитель Цзен сказав:

— Вищі втратили свій шлях, і народ давно вже збентежений. Розкриваючи злочини простих людей, співчувай і тужи, а не впадай у самовдоволеність.

20

Цзигун зауважив:

— Чжоу не був таким уже поганим. Тому й уникає чеснотливий муж низовин, де до нього липне все погане в Піднебесній.

21

Цзигун сказав:

— Коли помиляється чеснотливий муж, то це ніби затемнення сонця і місяця. Він робить помилку — і всі це помічають; він виправляє її — і всі звертають до нього погляди.

22

Гунсунь Чао з Вей спитав Цзигуна:

— У кого навчався Чжунні?

Цзигун відповів:

— Путь, заповідана царями Освіченим і Войовничим, не загубилася на землі і знахо-

диться серед людей. Гідні з них пам'ятають у ньому велике, а негідні — мале. У кожного є путь Освіченого і Войовничого. Де не міг би навчитись його наш Учитель? І навіщо для цього мати певного наставника?

23

Третій Войовничий із Середніх Сунів, розмовляючи в палаці з сановниками, сказав: — Цзигун перевершує Чжунні.

Цзифу Великий переказав ці слова Цзигуну.

Цзигун сказав:

— Удамся до порівняння зі стіною навколо будинку. Моя стіна не вища пліч, і кожний може підглянути, що є в будинку цінного. Стіна Конфуція сягнула заввишки декілька сажнів, і якщо не знайти в ній входу і не проникнути всередину, то не побачити, який прекрасний там храм предків і які розкішні всі покої. Але, вочевидь, небагато хто може знайти в ній вхід. Тому не дивно, що він так висловився.

Третій Войовничий із Середніх Сунів ганьбив Чжунні.

Цзигун сказав:

— Він дарма старається. Чжунні не можна зганьбити. Чесноти одних людей — це кургани та горби, на них здертися можна, а Чжунні — це сонце і місяць, а їх не можна досягнути. Хай навіть хтось забажає від них відмовитися, яку шкоду це може завдати сонцю та місяцю? Він лише покаже, що не знає своїх сил.

Чень Цзицинь сказав Цзигуну:

— Ви надто скромні. Хіба Чжунні вас перевершує?

Цзигун відповів:

— Слід бути обережним у тому, що кажеш. Чеснотливий муж показує свою мудрість чи дурість, щойно тільки зронить яке-небудь слово.

З Учителем не можна зрівнятися, як не піднятися по сходах на Небо. Якби Учитель

був головою уділу чи родовитої родини, то, кажуть, почни він ставити — і стояли би, почни вести — і йшли б, почни творити добро — і збирались би, почни спонукати — і були б у гармонії. Його за життя прославляли б, а після смерті стали б оплакувати. Як можна з ним зрівнятися?

ГЛАВА 20

Яо сказав

1

Яо сказав:

— О! Ти, Шунь! За наступністю, установленною Небом, вибрано тебе. Держись певно непорушної середини. Якщо народ у межах чотирьох морів буде при злиднях, то благословення Неба назавжди тебе покине.

Шунь дав таку ж указівку і Юю.

Тан сказав:

— Я, нікчемний Люй, наслідуюсь принести в жертву чорного бика і з трепетом доповідаю Великому Владареві, що не смію милувати злочинників і прикривати Твоїх, Владарю, слуг; хай Твоє серце саме зробить вибір. Якщо я винен, не карай інших; якщо винні інші, то за них мене піддай карі.

Чжоуський дім одарював щедро, і стали багатими хороші люди.

«Хоча є близька родина, їй не зрівнятися з людьми, що мають людяність. Якщо винен народ, його вина на мені одному».

Він здійснив перевірку мір довжини, об'єму, ваги, відновив відкинуті посади, і урядові розпорядження стали всюди дієві. Він відродив загиблі уділи, загаслі покоління, підніс тих, кого несправедливо відкидали, і всі прості люди Піднебесної радо виразили йому свою покірність.

Чому він приділяв особливу увагу, то це простим людям, забезпеченості харчами, обряду трауру й жертвопринесенням.

Великодушність підкоряє всіх, правдивість викликає в людей довіру, кмітливість дозволяє досягати успіху, а безсторонність утішає.

2

Цзичжан спитав Конфуція:

— Які умови участі в правлінні країною?

Учитель відповів:

— Якщо ставитися з шанобливістю до п'яти чеснот і усувати чотири вади, то можна брати участь у правлінні.

— Що значить п'ять чеснот? — спитав Цзичжан.

Учитель відповів:

— Чеснотливий муж, виявляючи милість, не має витрат; не викликає злості в людей, коли змушує їх трудитися; його бажання не-сумісні з жадобою; він повен величності, але чужий зверхності; він грізний, але в ньому нема люті.

— Що значить: «виявляючи милість, не мати витрат?» — спитав Цзичжан.

Учитель відповів:

— Чинити добро народові, використовувуючи все те, що йде йому на краще, — чи це не милість, що не вимагає витрат? Якщо для людей, яких примусили трудитися, вибирати працю по їхніх силах, то в кого з них виникає злість? Коли прагнуть людяності і досягають її, звідки може взятися жадібність? Чеснотливий муж не сміє проявити зневагу, чи має він діло з численним чи нечисленним, великим чи малим, — чи це не величність без погорди? Чеснотливий муж носить належним чином шапку і вбрання, його погляд

повен гідності, він такий переконливий, що люди, дивлячись на нього, тремтять, — чи він не грізний без люті?

— Що значить чотири вади? — спитав Цзичжан.

Учитель відповів:

— Страчувати тих, кого не наставляли, значить бути жорстоким; вимагати виконання, не попередивши заздалегідь, значить проявляти насилля; зволікати з наказом і при цьому вимагати негайності значить завдавати шкоди; і в будь-якому разі скупитись, наділяючи чимось людей, значить чинити казенно.

3

Конфуцій сказав:

— Не знаючи Повеління Неба, не зможеш бути чеснотливим мужем.

Не знаючи ритуалу, не зможеш ствердитися.

Не розуміючи сказаного, не зможеш розібратися в людині.

ЗМІСТ

<i>Глава 1.</i>	Навчатися	5
<i>Глава 2.</i>	Правитель	10
<i>Глава 3.</i>	Вісьмома рядами.	18
<i>Глава 4.</i>	Там, де людяність	27
<i>Глава 5.</i>	Гуньє Чан	35
<i>Глава 6.</i>	Ось Юн...	46
<i>Глава 7.</i>	Я продовжую	57
<i>Глава 8.</i>	Великий первенець	69
<i>Глава 9.</i>	Учитель рідко...	77
<i>Глава 10.</i>	У своєму селі	87
<i>Глава 11.</i>	Давніше люди, вивчаючи...	97
<i>Глава 12.</i>	Янь Юань	109
<i>Глава 13.</i>	Цзилу	121
<i>Глава 14.</i>	Сянь спитав	135

<i>Глава 15.</i> Князь чудотворний із уділу Вей . . .	153
<i>Глава 16.</i> Молодший	166
<i>Глава 17.</i> Ян Хо	175
<i>Глава 18.</i> Володар Вей	187
<i>Глава 19.</i> Цзичжан	194
<i>Глава 20.</i> Яо сказав	204

Літературно-художнє видання

Серія «Істини»

КОНФУЦІЙ

ВИСЛОВИ

Переклад українською

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *А. М. Гоначенко*
Художній редактор *О. А. Гугалова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 16.04.18. Формат 70×100 ¹/₃₂.

Умов. друк. арк. 7,74. Облік.-вид. арк. 5,52.

Тираж 2000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:

www.folio.com.ua

Електронна адреса:

market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів

у ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016

Конфуцій

К65 Вислови / Конфуцій; худож.-оформлювач
О. А. Гугалова. — Харків: Фоліо, 2018. — 222 с. —
(Істини).

ISBN 978-966-03-7836-3 (Істини).

ISBN 978-966-03-8193-3.

Давньокитайський мислитель Конфуцій (бл. 551—478 рр. до н. е.) став засновником етико-політичного вчення, в основу якого було покладено моральне самовдосконалення особистості та дотримання давніх традицій і ритуалів. Саме конфуціанство, яке згодом стало державним вченням Давнього Китаю, багато в чому сприяло тому, що китайська держава зберігалася як така протягом кількох тисячоліть.

Основні принципи свого вчення Конфуцій виклав у вигляді бесід, які й становлять текст його знаменитих «Висловів».

УДК 821.581